

Original Research Paper

Family-friendly university: An overview of simultaneous motherhood & education experience

Hamideh Dabbaghi^{1*}, Zahra Zarean²

¹ Assistant Professor, Women's Studies Department, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

² MA in Women's Studies, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Received: Feb. 15, 2024

Revised: Mar. 15, 2024

Accepted: Mar. 16, 2024

KEYWORDS

Family-Friendly University
Higher Education Policy
Women

* Corresponding Author

✉ h.dabbaghi@atu.ac.ir

☎ +98 21 22223002

How to Cite this article:

Dabbaghi, H., & Zarean, Z. (2024).

Family-friendly university: An overview of simultaneous motherhood & education experience. *Journal of University Studies*, 2(3), 139-170.

doi: [10.22035/jous.2024.5489.1099](https://doi.org/10.22035/jous.2024.5489.1099)

URL: https://www.jous.ir/article_542.html

Copyright:

© The authors retain the copyright and full publishing rights. This is an open access article under the [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license.

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

ABSTRACT

The lived experience of mother-students in family-friendly universities is a multi-layered and complex issue. This article, based on a conceptual framework grounded in the concepts of motherhood, role conflict and strain, and family-friendliness, aims to answer two key questions: What characteristics and indicators define a family-friendly university in the experience of countries at the forefront of this idea? And what is the relationship between family-friendliness and the experiences of mother-students in university practice? This study uses a qualitative approach and is based on semi-structured interviews with 19 mother-students. The data were analyzed through thematic coding and analysis. The findings highlight one main theme centered around the "relationship between the university and family-friendliness," with two sub-themes and six concepts. Some of the indicators in the family-friendly university policies are focused on women, while others focus on the family and some on broader gender-related concepts. Measures such as maternity leave, breastfeeding rooms, and pregnancy support are primarily designed based on the assumption of women's caregiving roles, often referring to women and their gender roles rather than family or gender in a broader sense. Some of the existing indicators and measures in family-friendly universities belong to a broader discourse on gender and gender justice, such as the design of flexible educational programs for parents or facilitating men's involvement in caregiving roles. However, the support provided by universities is often inadequate, scattered, and inconsistent, with little attention paid to the family structure or a broader gender perspective. The research findings indicate that the support universities offer in line with family-friendly policies is mainly focused on mother-students, but these supports are often insufficient, fragmented, and inconsistent. Most measures are limited to facilitating the role of motherhood and give little attention to the family structure or a broader gender perspective. For example, maternity leave is the main support provided in universities, but its implementation is not uniform. Distance learning and virtual education are still offered in a limited and informal way, and curriculum planning does not provide sufficient flexibility to accommodate the conditions of mother-students.

INTRODUCTION

The participation of women in higher education in Iran has significantly increased over recent decades, rising from 29.7% in 1971–1972 to 53.9% in 2004–2005. In the academic year 2022–2023, women accounted for 50.2% of all students, surpassing men for the first time. This trend highlights the expanding involvement of women, especially mothers, in higher education. However, the overlap of academic studies with marriage and childbearing periods presents numerous challenges for student mothers. Research indicates that these women often experience role conflicts, burnout, reduced sense of control, and strain in family relationships as they attempt to manage simultaneous academic, maternal, and spousal roles. Although many student mothers try to alleviate these conflicts by adjusting their lifestyles, the lack of institutional support at the university level exacerbates their pressures. In many leading countries, these challenges are addressed through the development and implementation of “family-friendly policies” such as parental leave, childcare services, flexible scheduling, family health insurance, and psychological support. Such policies not only improve student mothers’ experiences but also enhance their productivity and mental well-being. Given the absence of a formal framework supporting student mothers in Iranian universities, this study asks: What are the defining characteristics and indicators of family-friendly universities in global practice? And how do Iranian student mothers’ lived experiences align with these models?

METHODOLOGY

This qualitative study employed thematic analysis to explore the experiences of student mothers and to identify indicators of family-friendly universities. The research was conducted in two phases: first, an examination of family-friendly policies and criteria in five internationally recognized universities was carried out. Second, semi-structured, in-depth interviews were conducted with 19 student mothers across seven Iranian universities, including Allameh Tabataba’i, Tarbiat Modares, Alzahra, International University of Religions, Science and Culture, Sharif University of Technology, and Amirkabir University. Purposive sampling focused on mothers with children aged from infancy to preschool, enrolled at undergraduate, master’s, and doctoral levels. Data analysis involved familiarization with the data, initial coding, theme extraction and revision, final naming of themes, and report writing. To enhance the study’s trustworthiness, experiences from multiple universities beyond the primary site (Allameh Tabataba’i) were incorporated. Demographic details of participants, including age, number and age of children, academic level, and university affiliation, are summarized in a table.

FINDINGS

The findings from interviews with 19 student mothers reveal that balancing motherhood and academic responsibilities presents multiple challenges. Two main themes emerged:

University Neglect of Motherhood: University structures and scheduling often lack the flexibility necessary to meet the needs of student mothers. Rigid class times, tight project deadlines, and mandatory in-person attendance create significant obstacles. Additionally, physical infrastructure deficits, such as the absence of elevators, mother-and-child rooms, and childcare facilities, make continuing education difficult. Cultural and social conflicts further exacerbate the situation, with mothers often facing stigma, blame, or pressure to conceal their maternal role. Moreover, inadequate legal and policy support, including inflexible leave policies and lack of academic accommodations, intensifies these pressures.

Requirements of a Family-Friendly University: Suggested solutions include improving physical infrastructure (elevators, nursing rooms, on-campus childcare or financial childcare support) and introducing flexible academic policies such as appropriate leave options, virtual learning opportunities, and eased deadlines. Support for student mothers should not compromise academic standards but aim to create equitable and humane conditions allowing simultaneous fulfillment of familial and academic roles. The findings emphasize that beyond facilities and policies, universities must cultivate a responsible and empathetic attitude toward student mothers to support their academic and personal success.

CONCLUSION

The study classifies family-friendly university policies into three primary levels:

- 1) Policies focusing mainly on women and their maternal roles, including maternity leave, nursing rooms, and pregnancy support, aimed at facilitating women's education and employment alongside motherhood.
- 2) Policies designed to improve family life for all university members (students, staff, and faculty), such as childcare services and family-oriented counseling.
- 3) Policies aimed at redefining gender roles and promoting gender justice within universities, including gender-neutral spaces and encouraging men's participation in caregiving roles.

However, the lived experiences of student mothers in Iran reveal that current supports are insufficient, scattered, and inconsistent, mainly centered on easing maternal duties without a comprehensive approach to family and gender issues. Maternity leave policies are unevenly implemented, with some mothers reluctant to use them, signaling policy weaknesses. Virtual education, which could alleviate pressures, remains unofficial and dependent on individual effort, creating confusion and challenges. Inflexible curricula, limited childcare facilities, and stringent university policies negatively impact mothers' academic quality, placing the primary burden of support on themselves. Consequently, the current situation falls far short of the family-friendly university ideal.

University Studies

Vol. 2
Issue 3
Spring 2024

Considering Iran's cultural and social context and the critical role of motherhood, policymakers need to redefine university missions to simultaneously enable personal development, social participation, and maternal responsibilities. Universities, as normative institutions, can play a key role in transforming gender attitudes. Yet, existing policies predominantly focus on women's caregiving roles without a holistic view of family and gender. Thus, family-friendly policies must transcend superficial services and incorporate gender as a fundamental and cross-cutting element in organizational structures, evaluation criteria, and institutional culture. Gender-sensitive policymaking should recognize differences and address structural inequalities to prevent perpetuating disparities. Finally, despite limited efforts, supports remain at an early and fragmented stage, highlighting the urgent need for structural reforms and broad cultural change. Universities must commit to family-friendly policies while maintaining educational quality to balance support for student parents—especially mothers—with educational equity.

NOVELTY

The main innovation of this article lies in its in-depth exploration of the lived experiences of student mothers in Iranian universities, focusing on the unique cultural and social context of the country. Unlike previous studies that primarily address general family-friendly policies or women's issues in higher education, this research uses a qualitative approach and in-depth interviews to provide a detailed and tangible understanding of the challenges and needs faced by student mothers, revealing significant gaps in existing university support policies. Furthermore, by combining a comparative analysis of international family-friendly policies with the local experiences of Iranian student mothers, the article proposes new indicators and criteria for defining a family-friendly university that are practical and culturally relevant to Iran. Another key contribution is the comprehensive critique of current policies, highlighting that existing support mainly centers on women's maternal roles without adopting a broader, gender-sensitive view of family. Finally, the article emphasizes the need to redefine university missions and develop gender-sensitive policies that address structural inequalities. This interdisciplinary and innovative approach offers valuable insights for higher education policy and gender justice, paving the way to improve the academic and family lives of student mothers in Iran.

ACKNOWLEDGMENT

The authors would like to thank all the student mothers who participated in this study and the universities that facilitated the research. Appreciation is also extended to colleagues who provided valuable feedback.

CONFLICT OF INTEREST

There is no conflict of interests for this research.

BIBLIOGRAPHY

- Abdollahi-Abadi, F., Ghafari, M., & Nadiri, H. (2019). Social support related to role, role conflict of work-family-education, and academic burnout in women. *Farhang-e Mošāvere va Ravāndarmāni*, 10(40), 155–182.
- Balali, I., Mohammadi, S. F., & Hosseini, S. S. (2017). Qualitative analysis of the challenges of simultaneously performing student and familial roles. *Mutāl'āt-i Rāh-bordī Zanan*, 19(75), 32–63. <https://doi.org/10.22095/jwss.2017.51744>
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Carliner, J., & Everall, K. (2019). Playtime at Robarts Library: Opening a family-friendly study space at the University of Toronto. *College & Research Libraries News*, 80(2), 100. <https://doi.org/10.5860/crln.80.2.100>
- Casper, W. J., Harris, C. M., Taylor-Bianco, A., & Wayne, J. H. (2011). Work-family conflict, perceived supervisor support and organizational commitment among Brazilian professionals. *Journal of Vocational Behavior*, 79(3), 640–652. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2011.04.011>
- Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. University of California Press.
- Cohen-Miller, A. S., Sagitova, R., Ogay, S., Tselenko, Y., Shakhmanova, A., & Saburova, A. (2018). What is a family-friendly university campus? A pilot study to develop student research and provide practical results. *American Journal of Qualitative Research*, 2(2), 103-119.
- Collins, P. H. (1994). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. Routledge.
- Frone, M. R. (2003). Work-family balance. In *Handbook of occupational health psychology* (pp. 143–162). American Psychological Association.
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Source of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88. <https://doi.org/10.2307/258214>
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76–88. <https://doi.org/10.5465/AMR.1985.4277352>
- Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review*, 31(1), 72–92. <https://doi.org/10.5465/AMR.2006.19379625>
- Hosseini, S. H., & Sakhaei, S. (2025). Educating intelligence, producing power: Iranian sociologists on AI, knowledge production, and global hierarchies. *Journal of World Sociopolitical Studies*, 9(4).
- Institute for Research and Planning in Higher Education. (2024, July 2). *Increase in female students / 63% of students enrolled in the undergraduate level*. Retrieved from <https://irphe.ac.ir/content/5023/140304111>
- Karlsruhe Institute of Technology. (n.d.). *Family services at KIT*. KIT Family Portal. Retrieved April 18, 2025, from <https://www.familienportal.kit.edu/english/430.php>

University Studies

Vol. 2
Issue 3
Spring 2024

- Keshavarz, K. (2023). Gender relations in the mindset of students in Tehran universities. *Journal of University Studies*, 1(3), 137-163. <https://doi.org/10.22035/jous.2023.5002.1026>
- Khodabin, M., & Arsalani, A. (2025). Artificial intelligence literacy as national strategy: A systematic review of policy, equity, and capacity building across the Global South. *Journal of World Sociopolitical Studies*, 9(4), 887-921. <https://doi.org/10.22059/wsp.2025.396408.1529>
- Kruvelis, M. (2017, June 12). *Building family-friendly campuses: Strategies to promote college success among student parents*. Beyond the Margins: Meeting the Needs of Underserved Students.
- Kuleshova, A. (2015), Dilemmas of Modern Motherhood (Based on Research in Russia). *Economics and Sociology*, 8(4), 110-121. <https://doi.org/10.14254/2071789X.2015/8-4/8>
- Nezami, M., Hajhosseini, M., & Fereidouni, S. (2024). Transformative Learning and Identity Reconstruction: A Phenomenological Study of Iranian Student Mothers. *Qualitative Research in Behavioral Sciences (QRBS)*, 3(1), 133-150. <https://doi.org/10.22077/qrebs.2024.8049.1056>
- Pourkhazai, S., Mehran, G., Ahmadi, P., & Adli, F. (2023). Relations between higher education system and gender: Life experience in single-sex Alzahra University. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 15(4), 145-169. <https://doi.org/10.22035/isih.2023.5172.4941>
- Rajabi, G. R., Sayah Tarafzade, N. and Taghizade, M. (2017). Reliability and Validity of the Work-Family-School Conflict Scale among Students. *Journal of Educational Psychology Studies*, 14(26), 85-102. doi: <https://doi.org/10.22111/jeps.2017.3236>
- Rastgar Khaled, A. (2006). *Khānevāde, kār, jinsiyat* [Family, work, and gender]. Tehran, Iran: Public Relations of the Cultural-Social Council of Women. [In Persian]
- Rich, A. (1976). *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W. W. Norton & Company.
- Ruddick, S. (1989). *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Beacon Press.
- Saedmocheshi, L., & Azizi, N. (2020). Reflection on quantitative and qualitative aspects of policy making in Iran's Higher education system. *Quarterly Journal of The Macro and Strategic Policies*, 8(1), 166-184. <https://doi.org/10.30507/jmsp.2020.102393>
- Sallee, M. W. (2013). Gender Norms and Institutional Culture: The Family-Friendly Versus the Father-Friendly University. *The Journal of Higher Education*, 84(3), 363-396. <https://doi.org/10.1080/00221546.2013.11777293>
- Shirbagi, N., & Abdolazadeh, N. (2020). Analysis of Educational Policy-Making Discourse in Iranian Higher Education System. *Iranian Journal of Public Policy*, 6(2), 179-200. <https://doi.org/10.22059/jppolicy.2020.77619>
- Strazdins, L., Shipley, M., & Broom, D. (2007). What does family-friendly really mean? Wellbeing, time, and the quality of parents' jobs. *Australian Bulletin of Labour*, 33(2), 202-225.
- Tajmazinani, A. A. and Ebrahimi, M. (2021). Gender Analysis of Education Policy in Post-Revolutionary Iran. *Women Studies*, 12(38), 41-72. <https://doi.org/10.30465/ws.2021.29640.2923>

- Toosi, R., & Sajjadi, M. (2025). A survey examination of psychological support in the workplace. *Journal of Cyberspace Studies*, 1-23. <https://doi.org/10.22059/jcss.2025.396165.1167>
- UNICEF. (2019). *Family-friendly workplaces Policies and Practices to Advance Decent Work in Global Supply Chains*. Available in: <https://www.unicef.org/media/85516/file/UNICEF%20UNGC%20family%20friendly%20workplaces.pdf>
- UNICEF. (2020). *Family-friendly policies handbook for business*. UNICEF East Asia and Pacific Regional Office. Retrieved from <https://www.unicef.org/early-childhood-development/family-friendly-policies>
- University of Arizona. (n.d.). *Family spaces*. Life & Work. Retrieved April 18, 2025, from <https://lifework.arizona.edu/family-spaces>
- University of Idaho. (n.d.). *Family-friendly services*. University of Idaho, College of Law. Retrieved April 18, 2025, from <https://www.uidaho.edu/law/moscow-boise/moscow/family>
- University of Stuttgart. (n.d.). *Family-friendly university*. University of Stuttgart. Retrieved April 18, 2025, from <https://www.uni-stuttgart.de/en/university/profile/family-friendly/>
- Vadedahir, A. (2002). Women and higher education: The development of a new identity for women in higher education in Iran. *Strategic Women's Studies*, 15(5).

University Studies

Vol. 2
Issue 3
Spring 2024

فصلنامه مطالعات دانشگاه

Homepage: <http://www.jous.ir>

مقاله پژوهشی

دانشگاه دوستدار خانواده: مروری بر تجربه مادری و تحصیل همزمان

حمیده دباغی^{۱*}، زهرا زارعان^۲

^۱ استادیار جامعه‌شناسی توسعه اجتماعی، گروه مطالعات زنان، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
^۲ کارشناسی ارشد مطالعات زنان، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

تجربه زیستهٔ مادر-دانشجویان در دانشگاه‌های دوستدار خانواده، موضوعی چندلایه و پیچیده است و در این مقاله براساس چارچوب مفهومی مبتنی بر مفاهیم مادری، تعارض و فشار نقش و خانواده‌دوستی تلاش شده تا به این دو سؤال مهم پاسخ داده شود که: دانشگاه دوستدار خانواده در تجربه کشورهای پیشروی این ایده، با چه شاخص‌ها و ویژگی‌هایی شناخته می‌شود؟ در میدان اجرا و در تجربه مادران دانشجویان، دانشگاه چه نسبتی با خانواده دوستی دارد؟ این مطالعه با رویکرد کیفی و از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۹ مادر-دانشجو انجام شده است. داده‌ها با تحلیل تماتیک، کدگذاری و تحلیل شدند. یافته‌ها نشان دهنده استخراج یک مضمون اصلی با محوریت «نسبت دانشگاه با خانواده‌دوستی»، دو مضمون فرعی و شش مفهوم است. برخی شاخص‌های مطرح‌شده در سیاست‌گذاری دانشگاه‌های دوستدار خانواده، از نظر موضوعی ناظر به زنانند، برخی دیگر بر خانواده تمرکز و گروهی نیز به مفاهیم کلی‌تر مرتبط با جنسیت تمرکز دارند. اقداماتی مانند مرخصی زایمان، اتاق‌های شیردهی، یا حمایت‌های دوران بارداری، که عمدتاً بر اساس پیش‌فرض نقش مراقبتی زنان طراحی شده‌اند و بیش از آنکه به خانواده یا جنسیت به معنای گسترده اشاره داشته باشند، مستقیماً ناظر به زنان و نقش‌های جنسیتی آنها هستند. برخی از شاخص‌ها و اقدامات موجود در دانشگاه‌های دوستدار خانواده، به گفتمان کلی‌تری درباره جنسیت و عدالت جنسیتی تعلق دارند مانند طراحی برنامه‌های منعطف آموزشی برای والدین، یا فراهم‌سازی شرایط مشارکت مردان در نقش‌های مراقبتی. حال آنکه حمایت‌های ارائه‌شده از سوی دانشگاه‌ها، اغلب ناکافی، پراکنده و غیراستاندارد هستند و کمتر به ساختار خانواده یا رویکرد جامع‌تری نسبت به جنسیت پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد حمایت‌های دانشگاه‌ها در راستای سیاست‌های خانواده‌دوستی عمدتاً متمرکز بر مادر-دانشجوهاست، اما این حمایت‌ها اغلب ناکافی، پراکنده و غیراستاندارد هستند. بیشتر اقدامات به تسهیل نقش مادری محدود شده‌اند و کمتر به ساختار خانواده یا رویکرد جامع‌تری نسبت به جنسیت توجه دارند. به طور مثال مرخصی بارداری و زایمان به‌عنوان اصلی‌ترین حمایت در دانشگاه‌ها ارائه می‌شود، اما اجرای آن یکدست نیست. آموزش از راه دور و تحصیل مجازی، هنوز به‌طور محدود و غیررسمی ارائه می‌شود و برنامه‌ریزی درسی نیز انعطاف کافی برای شرایط مادران را ندارد.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۲۱
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۵

واژگان کلیدی:

دانشگاه دوستدار خانواده
سیاست‌گذاری در آموزش عالی
زنان

* نویسنده مسئول

✉ h.dabaghi@atu.ac.ir

📞 +۹۸ ۲۱ ۲۲۲۲۳۰۰۲

چگونه به این مقاله ارجاع دهیم:

دباغی، حمیده؛ و زارعان، زهرا (۱۴۰۳).
دانشگاه دوستدار خانواده: مروری بر تجربه
مادری و تحصیل همزمان. فصلنامه مطالعات
دانشگاه، ۲(۳)، ۱۷۰-۱۳۹.

doi: 10.22035/jous.2025.5489.1099

JRL: https://www.jous.ir/article_542.html

© نویسندگان دارای حق نشر و کلیه حقوق انتشار
می‌باشند دسترسی به متن کامل مقاله براساس
قوانین کپی‌رایت کاملاً آزاد است.
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

۱. مقدمه و بیان مسئله

سیر تحول و تغییرات جایگاه زنان در آموزش عالی در ایران را می‌توان در بستر تاریخی به پنج دوره زمانی تقسیم کرد. در دوره نخست، آموزش به صورت سنتی و مذهبی در قالب مدارس و حوزه‌های علمیه جریان داشت. در دوره دوم، با تأسیس دارالفنون در عصر قاجار، آموزش مدرن با گرایش به علوم غربی آغاز شد. دوره سوم با تأسیس دانشگاه تهران در دوران پهلوی اول، آموزش عالی مدرن را با اتکای بیشتر به نیروهای بومی شکل داد. در دوره چهارم، طی سلطنت پهلوی دوم، آموزش عالی رشد کمی و کیفی یافت، اما با چالش‌های چون نخبه‌گرایی، مردمحوری و سلطه فرهنگ غربی همراه بود. دوره پنجم که از زمان انقلاب اسلامی آغاز می‌شود، با اسلامی‌سازی دانشگاه‌ها، گسترش کمی آموزش عالی، تأسیس دانشگاه آزاد و افزایش چشمگیر مشارکت زنان، به‌ویژه از دهه ۷۰، همراه بوده است (ودادهیر، ۱۳۸۱).

مروری بر آمار دانشجویان در ساختار آموزش عالی نشان می‌دهد که اگرچه در در سال‌های ۱۳۵۰-۱۳۵۱، فقط ۲۹.۷ درصد از کل دانشجویان را زنان تشکیل می‌دادند اما از سال‌های ۱۳۷۳-۷۴ به بعد، حضور زنان در دانشگاه‌ها افزایش یافته و تا سال ۸۳-۸۴ به ۵۳.۹ درصد رسید. طبق آخرین آمار، در سال ۱۳۹۶ زنان ۴۶.۶ درصد از دانشجویان دانشگاه‌های سراسری و آزاد را تشکیل می‌دهند (مرکز آمار ایران). اما جمعیت دانشجویی کشور در سال‌های (۱۴۰۱-۱۴۰۲) ۳ میلیون و ۲۴۹ هزار و ۶۰۱ دانشجو بوده و در مقایسه با سال قبل ۲.۷ درصد کاهش داشته است، همچنین از این تعداد ۵۰.۲ درصد را زنان و ۴۹.۸ درصد را مردان تشکیل می‌دهند (مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۴۰۳).

یکی از چالش‌ها عمده زنان دانشجو به توازی سن تحصیل و ازدواج به عنوان نقطه طلایی زندگی آنها باز می‌گردد و به این معنی که آنها در سنی مشغول به تحصیل دانشگاهی هستند که همزمان با زمان طلایی ازدواج و باروری است. حال آنکه پس از ازدواج و در دوران فرزندآوری، زنان دانشجو با مشکلات و محدودیت‌های زیادی مواجه می‌شوند و نیاز به حمایت‌های اجتماعی و خانوادگی دارند. در ادبیات تخصصی مرتبط

با روابط میان نقش‌های اجتماعی (تحصیلی و شغلی) با نقش‌های خانوادگی، در مجموع می‌توان از سه رویکرد نظری عمده شامل تعارض^۱، تعادل^۲ و غنی‌سازی^۳ نام برد. رویکرد تعارض که در آثار گرینهاوس و بیوتل^۴ (۱۹۸۵)، بر این پیش‌فرض استوار است که منابع زمانی، انرژی و روانی افراد محدود است و ایفای هم‌زمان نقش‌های متعدد ناگزیر به تعارض منجر می‌شود. رویکرد تعادل، به جای تقابل نقش‌ها، بر امکان مدیریت موفق آن‌ها تأکید دارد (فرون^۵، ۲۰۰۳؛ کاسپر و همکاران^۶، ۲۰۱۱). رویکرد سوم، یعنی غنی‌سازی، برخلاف دو رویکرد پیشین، به جای تمرکز بر محدودیت‌ها، بر مزایای بالقوه تعامل نقش‌ها تأکید می‌کند و در به‌طور مثال پژوهش گرینهاوس و پاول^۷ (۲۰۰۶) توسعه یافته است. با این حال، تحلیل مطالعات انجام‌شده، به‌ویژه در بافت فرهنگی و اجتماعی ایران و کشورهای مشابه، نشان می‌دهد که در عمل، رویکرد تعارض بیشتر از سایر رویکردها نمود یافته است (رجبی و همکاران، ۱۳۹۶؛ عبدالله‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۸).

برخی تحقیقات نیز نشان داده‌اند که مادران دانشجویان در تحصیل هم‌زمان با نقش‌های خانوادگی با فشار نقش مادری و فرزندپروری، فشار نقش همسری، ضعف حمایت خانواده و نقش منفی خانواده، جزء شرایط علی تعارض نقش تحصیلی با نقش خانوادگی دانشجویان متأهل مواجه هستند. آن‌ها احساساتی مانند کاهش حس کنترل بر زندگی، فرسودگی تحصیلی، تضعیف صمیمیت زناشویی و کاهش ظرفیت روانی را به عنوان پیامدهای پدیده تعارض نقشی تجربه می‌کنند (بلالی و همکاران، ۱۳۹۶). بنابراین مادران دانشجویان به اجبار و در راستای پاسخ به شوق یادگیری بالا و انگیزه پیشرفتشان، از شیوه‌هایی چون بازبینی در نقش مادری و کسب تجارب جدید و معنادار بهره می‌برند تا بتوانند همچنان نقش فعال و مؤثری داشته باشند (نظامی و همکاران، ۱۴۰۳).

1. Conflict
2. Balance
3. Enrichment
4. Greenhaus & Beutell
5. Frone
6. Casper et al.
7. Greenhaus & Powell

به بیان دیگر اغلب چالش‌های که مادر دانشجویان در ایران با آن مواجهند در قالب شیوه‌هایی که متمرکز بر فرد و تغییرات سبک زندگی و عادات و نظم روزمره اوست، پاسخ داده می‌شود. حال آنکه این چالش‌ها در بسیاری از کشورها، به ویژه در کشورهای توسعه‌یافته، با سیاست‌هایی تحت عنوان «سیاست‌های دوستدار خانواده»^۱ پیوند خورده و مدیریت می‌شود. سیاست‌های دوستدار خانواده شامل برنامه‌ریزی انعطاف‌پذیر، مراقبت از کودک، اتاق‌های شیردهی، مرخصی پس از تولد و بیمه سلامت خانواده است. این سیاست‌ها در دانشگاه‌ها نه تنها به بهبود بهره‌وری، رضایت تحصیلی و سلامت روانی مادران کمک می‌کند، بلکه به سلامت و منفعت کلی جامعه نیز می‌انجامد (استرازدینز، شیپلی و بروم، ۲۰۰۷). در تأیید این دیدگاه، پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهند که کیفیت و ادراک حمایت‌های روان‌شناختی در محیط‌های آموزشی، عاملی تعیین‌کننده در میزان رضایت، تعهد و سلامت روانی افراد است؛ به‌ویژه هنگامی که این حمایت‌ها در قالب سیاست‌های سازمانی پایدار طراحی و اجرا شوند (طوسی و سجادی، ۲۰۲۵). یونیسف در تعریف سیاست‌های دوستدار خانواده از دیدگاه حقوق کودک بهره می‌برد و این دست از سیاست‌ها را به عنوان تدابیر و ترتیباتی می‌داند که تأثیر مثبتی بر توانایی افراد در سازگاری مسئولیت‌های کاری و خانوادگی دارند و همچنین موجب پیشرفت توسعه و رفاه کودکانشان می‌شوند. این سیاست‌ها، عموماً با استانداردهای بین‌المللی، ملی و صنعتی برای مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، ایمنی محیط کار و حقوق بشر، از جمله حقوق کودکان، هم‌راستا هستند یا گاهی حتی از آن‌ها قوی‌تر می‌باشند. این موضوع به سازمان‌ها، کمک می‌کند تا ریسک‌های خود را کاهش دهند و تحصیل اهداف اجتماعی در فعالیت‌هایشان را هدف قرار دهند. علاوه بر این، این سیاست‌ها فرصتی عالی برای کاهش ریسک‌های تطابق با قوانین و تقویت رعایت مقررات، بهبود نگهداری افراد، به‌ویژه زنان، و افزایش رفاه، بهره‌وری و عملکرد آنها فراهم می‌آورند. همچنین، این سیاست‌ها می‌توانند رضایت شغلی و وفاداری آنها را

1. Family Friendly Policy

2. Strazdins, Shipley, & Broom

افزایش و غیبت‌ها را کاهش دهند و در نهایت، به افزایش سودآوری منجر شوند (یونیسف^۱، ۲۰۲۰). بر اساس دیدگاه پژوهشگران، سیاست‌های کار منعطف از مهم‌ترین ابتکارات دوستدار خانواده است که شامل تعیین زمان انعطاف‌پذیر و مکان انعطاف‌پذیر (مانند دورکاری) می‌شود (ورای، ۲۰۲۱).

در ایران نیز نیاز به چنین سیاست‌هایی احساس می‌شود تا دانشگاه‌ها بتوانند در راستای حمایت از زنان دانشجو و والدین به‌ویژه مادران دانشجو، برنامه‌ها و تسهیلاتی را فراهم کنند که آنها بتوانند بین تحصیل و مسئولیت‌های خانوادگی خود تعادل برقرار کنند. اما با توجه به اینکه متن صریح و منظمی پیرامون خانواده دوستی دانشگاه‌ها وجود ندارد و تا به حال فقط تعدادی از دانشگاه‌های جهان به گواهی خانواده دوستی دست یافته‌اند و باقی، آن را به مثابه یک هدف در مأموریت خود تصریح کرده‌اند، این سؤال مهم پیش می‌آید: یک دانشگاه دوستدار خانواده در تجربه کشورهای پیشروی این ایده، با چه شاخص‌ها و ویژگی‌هایی شناخته می‌شود؟ در میدان اجرا و در تجربه مادران دانشجویان دانشگاه چه نسبتی با خانواده دوستی دارد؟

۲. چارچوب مفهومی

در سال‌های اخیر، سیاست‌های دوستدار خانوادگی در آموزش عالی برای کاهش تعارض‌های میان کار و خانواده اهمیت زیادی یافته‌اند. این سیاست‌ها بر مبنای نظریه‌های مختلفی شکل گرفته‌اند که هرکدام به شیوه‌ای خاص به مدیریت تعارض کار-خانواده می‌پردازند. یکی از این نظریات، نظریه تعارض نقش‌ها است. به گفته ویلیام گود (۱۹۶۰)، نقش‌های اجتماعی و تعهدات متناقضی که به افراد تحمیل می‌شود، موجب بروز فشارهای نقش و تعارضات درونی می‌گردد (رستگار خالد، ۱۳۸۵). بنابراین تعارض کار-خانواده به معنای نوعی تعارض بین نقشی است که در آن فشارهای ناشی از نقش‌های کار و خانواده به نحوی با یکدیگر سازگار هستند. به عبارت دیگر، مشارکت در نقش کار و یا نقش‌های خانوادگی، ایفای نقش در حوزه مقابل را دشوارتر می‌کند. گرین هاوس و بیوتل، این تعارض را به سه شکل اصلی

1. UNICEF

تقسیم می‌کنند: تعارض مبتنی بر زمان به این معنی که که زمان اختصاص داده شده به کار و خانواده با یکدیگر تداخل پیدا می‌کند. تعارض مبتنی بر فشار به این معنی که فشارهای ناشی از کار بر روی زندگی خانوادگی تأثیر منفی می‌گذارد و بالعکس. تعارض مبتنی بر رفتار به این معنی است که رفتارهای مورد انتظار فرد در یک نقش با رفتارهای مورد انتظار او در نقش دیگر تلاقی و تعارض پیدا می‌کند (گرین هاوس و بیوتل^۱، ۱۹۸۵). نظریه‌های دیگری مانند نظریه مرز، بر تفاوت‌های فرهنگی میان کار و خانواده تأکید دارند و نحوه مدیریت این مرزها را بررسی می‌کنند (تاج مزینانی و ابراهیمی، ۱۴۰۰).

مادری: در فرهنگ‌های مختلف، پزشکی، دین و سنت به‌عنوان نقشی زنانه تعریف شده که می‌تواند از زمینه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی اثر پذیرد. از این منظر، مادری مفهومی است که در تعامل میان ساختارهای اجتماعی، نهادهای قدرت، گفتمان‌های فرهنگی و تجربه زیسته زنان شکل می‌گیرد. بطور مثال نانسی چودوروف^۲ (۱۹۷۸) مادری را، نه یک ویژگی ذاتی، بلکه ناشی از شرایط اجتماعی می‌داند. آدرین ریچ^۳ (۱۹۷۶)، مادری را هم یک تجربه و هم یک نهاد اجتماعی می‌داند که در نظام پدرسالاری به سرکوب زنان منجر می‌شود. رودیک (۱۹۸۹)، مادری را نه فقط به‌عنوان یک وظیفه، بلکه به‌عنوان یک اخلاق رابطه‌ای بازشناسی می‌کند که منجر به تولید نوعی از معرفت و اخلاقیات مبتنی بر مراقبت، مسئولیت‌پذیری و صلح‌گرایی می‌شود. او با انتشار کتاب تفکر مادرانه^۴ به توصیف جایگاه مادری و اهمیت او در فرایند پرورش کودکان اشاره دارد. کالینز (۱۹۹۴)^۵ مادری را از منظر سنت فمینیسم سیاه و انتقادی، با مسأله قدرت، نژاد و استعمارگرایی در ارتباط می‌داند. از منظر ساخت‌گرایی اجتماعی، مادری بیش از پیش به‌عنوان یک برساخت اجتماعی^۶ تلقی می‌شود و در آثار نظریه پردازانی چون جودیت باتلر (۱۹۹۰)^۷ است.

1. Greenhaus & Beutell
2. Nancy Chodorow
3. Adrienne Rich
4. Maternal Thinking
5. Patricia Hill Collins
6. social construction
7. Judith Butler

سیاست‌های دوستدار خانواده: به حمایت از مادری، برابری جنسیتی و حفظ شغل تازه‌مادران کمک می‌کنند. سازمان بین‌المللی کار توصیه می‌کند که زنان پس از زایمان حداقل ۱۸ هفته مرخصی با حقوق کامل داشته باشند. با این حال، ۸۳۰ میلیون زن در کشورهای با درآمد متوسط و پایین از این حمایت‌ها برخوردار نیستند. در بسیاری از سازمان‌ها، به‌ویژه بخش خصوصی، مادران پس از زایمان با عدم امنیت شغلی، تنزل سمت یا فشار برای بازگشت سریع به کار مواجه می‌شوند (دباغی، ۱۴۰۱؛ یونیسف، ۲۰۱۹). سیاست‌های دوستدار خانواده شامل اقداماتی مانند ارائه خدمات بهداشتی رایگان برای مادران، ارائه مزایای اجتماعی و مالیاتی مانند تخفیف‌های مالیاتی و کمک‌هزینه (ریکاس، ۲۰۱۴)، اعطای مرخصی‌های ویژه مانند مرخصی زایمان و والدین (یونیسف، ۲۰۲۰)، تأمین خدمات مراقبت از کودک مانند مهدکودک و مدارس و ارائه مزایای مسکن و کارت‌های تخفیف ویژه برای خانواده‌های پرجمعیت (ریکاس، ۲۰۱۴) است.

۳. پیشینه پژوهش

تحلیل سیاست‌گذاری در آموزش عالی و توجه به مفاهیم محوری سیاست‌های آن، از جمله موضوعات مهم و پیچیده‌ای است که در دهه‌های اخیر توجه بسیاری از پژوهشگران و صاحب‌نظران را به خود جلب کرده است. این تحلیل‌ها به محورهای متعددی همچون توجه به مفهوم جنسیت در سیاست‌گذاری‌های آموزش عالی، دانشگاه دوستدار خانواده، و ذینفعان و تجارب زیسته آنان، پرداخته‌اند. در این بخش، مروری مختصر بر چند مقاله مرتبط با سیاست‌گذاری در آموزش عالی و دانشگاه دوستدار خانواده خواهیم داشت.

جدول ۱. مروری بر مقالات مرتبط

عنوان مقاله	نویسنده	خلاصه مقاله
مناسبات نظام آموزش عالی و جنسیت: تجربه زیسته در دانشگاه تک‌جنسیتی الزهرا	پورخزایی و همکاران، ۱۴۰۲	این مقاله تجربه زیسته دانشجویان زن دانشگاه الزهرا از تحصیل در محیط تک‌جنسیتی را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تحصیل در این محیط تأثیرات مختلفی از جمله افزایش اعتماد به نفس، امنیت، و تمرکز بر درس از یکسو و حسادت و ضعف در ارتباطات اجتماعی از سوی دیگر دارد. همچنین انتخاب دانشگاه به دلیل ارزش‌های فرهنگی و محدودیت‌های خانوادگی، و آموزش‌های نظری با ارتباط کم به بازار کار از دیگر نتایج آن است.

عنوان مقاله	نویسنده	خلاصه مقاله
تحلیل جنسیتی سیاست‌گذاری آموزش در ایران پس‌انقلاب	تاج مزینانی و ابراهیمی، ۱۴۰۰	این پژوهش با تحلیل جنسیتی سیاست‌های آموزش عمومی و عالی ایران پس از انقلاب اسلامی انجام شده است. نتایج نشان می‌دهند که در حوزه آموزش عمومی، سیاست‌ها از تمایز حداکثری به سمت تشابه حداکثری تغییر کرده‌اند، در حالی که در آموزش عالی، رویکردهای جنسیتی بیشتر بر مدیریت جنسیتی فضای آموزشی متمرکز بوده‌اند و این رویکردها تحت تأثیر تحولات گفتمان حاکم تغییر یافته‌اند.
تحلیل ابعاد کمی و کیفی سیاست‌گذاری نظام آموزش عالی ایران	ساعدموچشی و عزیزی، ۱۳۹۹	این پژوهش روند سیاست‌گذاری در نظام آموزش عالی ایران را بررسی کرده است. نتایج نشان می‌دهد که سیاست‌های آموزشی تحت تأثیر رویکردهای متمرکز و غیرواقع‌بینانه قرار دارند که منجر به رشد بی‌رویه مراکز دانشگاهی، افزایش مدرک‌گرایی و افت کیفیت علمی شده است. همچنین، مشکلاتی مانند بیکاری فارغ‌التحصیلان و شکاف میان دانشگاه، صنعت و جامعه در این سیاست‌ها مشاهده می‌شود.
تحلیل گفتمان سیاست‌گذاری آموزشی در نظام آموزش عالی ایران	شیربگی و عبدالله‌زاده، ۱۳۹۹	پژوهش حاضر گفتمان سیاست‌های آموزشی نظام آموزش عالی ایران را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که گفتمان آموزش عالی حول دال مرکزی «فرهنگ اسلامی» شکل گرفته و شامل مفاهیمی چون «نفی سکولاریسم»، «تحول آموزش»، «مقابله با تهاجم فرهنگی» و «اسلامی‌شدن دانشگاه» است. این سیاست‌ها ابعاد ایدئولوژیک، ارزشی و اجرایی دارند و بر فرایند سیاست‌گذاری تأثیرگذار بوده‌اند.
تحلیل جامعه‌شناختی سهمیه‌بندی جنسیتی در آموزش عالی ایران	علیزاده و دانش، ۱۳۹۶	این مقاله تأثیر سهمیه‌بندی جنسیتی در آموزش عالی ایران و پیامدهای آن بر نابرابری‌های آموزشی و کیفیت زندگی زنان و جامعه را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که سهمیه‌بندی جنسیتی نه تنها تبعیض‌آمیز است، بلکه باعث افزایش بیکاری فارغ‌التحصیلان زن و مشکلات فرهنگی و منزلتی برای ادامه تحصیل زنان می‌شود.
نظریه توانمندسازی زنان در نهاد آموزش عالی ایران	فریدونی و همکاران، ۱۳۹۳	در این مقاله به تغییرات بنیادین نهاد آموزش عالی، از جمله افزایش ورود دختران به دانشگاه‌های ایران، پرداخته شده است. نویسندگان به بررسی سیاست‌های مختلف کشورها در قبال این پدیده می‌پردازند؛ برخی آن را فرصتی برای توانمندسازی زنان و برخی دیگر آن را مشکل اجتماعی می‌دانند. با تأکید بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، مقاله به ضرورت تدوین نظریات بومی برای تحلیل واقعیت‌های آموزش عالی ایران اشاره دارد و نمونه‌ای از آن را در قالب نظریه «تواناسازی زنان در آموزش عالی ایران» ارائه می‌دهد.
زمان بازی در کتابخانه روبرتس: افتتاح یک فضای مطالعه دوستدار خانواده در دانشگاه تورنتو	جسی کارلینر و کیلا اورال، ۲۰۱۹	اگر کتابخانه‌های دانشگاهی در تعهد خود به برابری و شمول صادق باشند، باید برای دانشجویان والد - گروهی بزرگ و کمتر مورد توجه قرار گرفته که ممکن است دارای سایر هویت‌های به حاشیه رانده‌شده نیز باشند - دسترس پذیرتر شوند. اگرچه فراهم کردن امکانات برای کودکان ممکن است فراتر از وظایف معمول کتابخانه‌های دانشگاهی به نظر برسد، اما برای حمایت کامل از پژوهش و یادگیری در محیط دانشگاه، باید تا حد امکان موانع پیش روی دانشجویان والد را کاهش دهیم، از جمله پذیرش فرزندان آن‌ها در کتابخانه‌های دانشگاهی. در پاسخ به این نیاز، کتابخانه‌های دانشگاه تورنتو به تازگی اولین فضای مطالعه دوستدار خانواده را در یک کتابخانه دانشگاهی در کانادا افتتاح کرده‌اند.

1. Carliner & Everall

عنوان مقاله	نویسنده	خلاصه مقاله
یک دانشگاه دوستانه خانواده چیست؟	آنا اس. کوهن-میلر و همکاران ^۱ ۲۰۱۸	نویسندگان مفهوم «دوستی با خانواده» را در یک دانشگاه بین‌المللی در قزاقستان بررسی کردند. این مطالعه به‌عنوان بخشی از یک دوره تحقیقاتی کیفی در مقطع تحصیلات تکمیلی انجام شد. دانشجویان محقق به‌طور مشترک در فرایندهای مختلف تحقیقاتی از جمله تدوین پروتکل‌های مصاحبه، رونویسی، کدگذاری و تحلیل داده‌ها همکاری کردند. یافته‌های این مطالعه چهار مؤلفه کلیدی برای «دوستی با خانواده» را شناسایی کردند: ایمنی، حمایت مالی، زیرساخت‌ها و امکانات، و حس اجتماع. این مؤلفه‌ها از طریق نظریه مرز کلارک (۲۰۰۰) تجزیه و تحلیل شدند که منجر به دو تم اصلی شد: زندگی امن و ساده در دانشگاه (مرزهای فیزیکی) و حس حمایت (مرزهای روان‌شناختی). این مطالعه سه نتیجه مهم داشت: (۱) درگیر کردن دانشجویان در یک دوره تحصیلات تکمیلی برای ایجاد و انجام یک مطالعه تحقیقاتی کیفی مشترک، (۲) کشف اهمیت دوستی با خانواده برای والدین و اعضای هیأت علمی بین‌المللی در دانشگاه، و (۳) ارائه توصیه‌هایی برای توسعه سیاست‌های دوستی با خانواده به‌منظور حمایت از جذب و حفظ نیروی انسانی در مؤسسات آموزش عالی. برای دانشجویانی که در حال تحصیل در رشته رهبری آموزش عالی هستند، این مطالعه دیدگاه‌هایی برای ایجاد محیط‌های دانشگاهی عادلانه فراهم می‌آورد.
ساخت دانشگاه‌های خانواده‌محور: استراتژی‌هایی برای ارتقاء موفقیت تحصیلی در میان والدین دانشجو	ملانی کروولیس ^۲ ۲۰۱۷	در این مقاله، نویسنده به بررسی چالش‌های می‌پردازد که والدین دانشجو، به‌ویژه مادران و زنان رنگین‌پوست، با آن مواجه هستند و راهکارهایی برای ارتقاء موفقیت تحصیلی این گروه ارائه می‌دهد. تحصیلات عالی به‌عنوان یک سرمایه‌گذاری مؤثر برای بهبود وضعیت مالی و اجتماعی خانواده‌ها شناخته می‌شود، اما برای ۴.۸ میلیون دانشجوی دانشگاهی که هم‌زمان با تحصیل فرزندپروری می‌کنند، این مسیر با چالش‌ها خاصی همراه است. بیش از یک چهارم دانشجویان دوره کارشناسی فرزند دارند و بسیاری از آن‌ها این مسئولیت را بدون حمایت همسر انجام می‌دهند. نکته قابل توجه این است که علی‌رغم افزایش تعداد والدین دانشجو، نرخ تکمیل تحصیلات برای این گروه پایین است و تنها یک سوم از والدین دانشجو تحصیلات خود را تکمیل می‌کنند. مقاله بر لزوم ایجاد دانشگاه‌های خانواده‌محور تأکید دارد که می‌تواند به والدین دانشجو کمک کند تا تحصیلات خود را با مسئولیت‌های خانوادگی ترکیب کنند. استراتژی‌هایی مانند ایجاد تسهیلات برای مراقبت از کودک، انعطاف‌پذیری در برنامه‌های درسی، و حمایت‌های اجتماعی و مالی می‌تواند نقش مهمی در افزایش موفقیت تحصیلی والدین دانشجو ایفا کند.
هنجارهای جنسیتی و فرهنگ سازمانی: دانشگاه دوستانه خانواده در برابر دانشگاه دوستانه پدر	مارجوری دبلو سال ۳ ۲۰۱۳	این مقاله به بررسی نقشی که هنجارها و انتظارات جنسیتی در شکل‌گیری دانشگاه‌های دوستانه خانواده در مقابل دانشگاه‌های دوستانه پدر دارند، می‌پردازد. با استفاده از مصاحبه‌ها با ۵۱ عضو هیئت علمی مرد در سه دانشگاه تحقیقاتی، این مقاله به نحوه تأثیر اقدامات اعضای هیئت علمی و مدیران در تداوم فرهنگ‌هایی که مشارکت یا ممانعت از حضور مردان در خانه را ترویج می‌دهند، می‌پردازد.

1. Cohen-Miller, Sagitova, Ogay, Tselenko, Shakhmanova & Saburova
2. Kruevelis
3. Sallee

۴. روش شناسی

این پژوهش در دو مرحله مطالعاتی انجام شده است. در مرحله اول، مروری بر تجارب ۵ دانشگاه دوستدار خانواده و شناخته شده انجام گردید و تلاش شد تا معیارهای خانواده دوستی در دانشگاه از روی اقدامات و سیاست‌هایی که این دانشگاه‌ها اتخاذ کرده بودند، استخراج گردد. در مرحله دوم از رویکرد کیفی تحقیق و روش تحلیل تماتیک برای تحلیل مصاحبه‌های نیمه عمیق و نیمه ساختمند با ۱۹ نفر از مادر-دانشجوها در چند دانشگاه مهم (دانشگاه‌های علامه طباطبائی، تربیت مدرس، الزهراء، بین‌المللی مذاهب، علم و فرهنگ، صنعتی شریف و امیرکبیر) استفاده شد. روش تحلیل تماتیک را می‌توان روش یا فرایند شناسایی و کدگذاری الگوهای معنایی در تحقیقات کیفی اولیه دانست که به زعم براون و کلارک برای مشخص کردن، بررسی و ضبط الگوها و مضامین در داده‌ها تأکید دارد و بر شناسایی تمایلات و الگوهای زندگی و گفت‌وگو میان افراد با هدف تولید و توصیف استراتژی‌ها و رفتارها انجام می‌شود (به نقل از ذکایی، ۱۳۹۹: ۸۴).

همچنین تلاش شد تا در میدان مطالعه به صورت هدفمند با مادران دانشجویانی مصاحبه شود که دارای فرزندان در سنین متعدد از نوزادی تا مرحله پیش دبستانی هستند. علت این انتخاب هدفمند، نیاز فرزندان به حضور بیشتر مادر در این سنین بود. مادر دانشجویان نیز در سه مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد و دکتری انتخاب شده‌اند. در راستای تحلیل مصاحبه‌ها و کدگذاری آنها، در ابتدا با مطالعه و مرور مکرر، آشنایی عمیق با داده‌ها حاصل شد. سپس، نکات کلیدی شناسایی و دسته‌بندی شدند. پس از آن، مضامین اولیه از میان این کدها استخراج و سازمان‌دهی شدند. در گام بعدی، مضامین بررسی و بازبینی شدند تا انسجام و ارتباط آن‌ها با داده‌ها سنجیده شود. سپس، با تعریف و نام‌گذاری مضامین، هر مضمون مشخص و نامی متناسب برای آن انتخاب شد. در نهایت، گزارش تحقیق با تحلیل نهایی و ارتباط آن با مباحث نظری نگارش شد. اطلاعات مادران دانشجویان مورد مصاحبه در جدول زیر خلاصه شده است:

جدول ۳. جدول مشخصات افراد مصاحبه شده در پژوهش

ردیف	نام	سن	تعداد فرزندان	سن فرزندان	تحصیلات	دانشگاه
۱	زهرا	۲۷	۱	۲ ساله	کارشناسی ارشد	علامه طباطبایی
۲	ریحانه	۲۶	۱	۳ ساله	کارشناسی ارشد	علامه طباطبایی
۳	محدثه	۲۶	۲	۳ ساله و ۸ ماهه	کارشناسی ارشد	علامه طباطبایی
۴	ریحانه	۳۲	۱	۴/۵ ساله	دکتری	علامه طباطبایی
۵	زهرا	۳۰	۲	دوقلوی ۴ ساله	کارشناسی ارشد	علامه طباطبایی
۶	مریم	۳۰	۲	۶ ساله و ۱/۵ ساله	کارشناسی ارشد	علامه طباطبایی
۷	زهرا	۲۱	۱	۶ ماهه	کارشناسی	علامه طباطبایی
۸	فاطمه	۲۹	۱	۴ ساله	کارشناسی ارشد	علامه طباطبایی
۹	نقیسه	۲۶	۱	۱ سال و ۹ ماهه	کارشناسی ارشد	علامه طباطبایی
۱۰	فاطمه	۲۳	۱	۲ ماه و ۱۱ روزه	کارشناسی ارشد	علامه طباطبایی
۱۱	مینا	۳۴	۲	۱۰ ساله و ۲ ساله	دکتری	علامه طباطبایی
۱۲	فاطمه	۲۷	۱	۳/۵ ساله	کارشناسی ارشد	تربیت مدرس
۱۳	زهرا سادات	۳۲	۲	۳/۵ ساله و ۶ ماهه	دکتری	تربیت مدرس
۱۴	محیا	۲۵	۱	۲ ماهه	کارشناسی ارشد	الزهرا
۱۵	فاطمه	۲۲	۱	۱ سال و ۴ ماه	کارشناسی	بین المللی مذاهب
۱۶	فاطمه	۲۳	۱	۷ ماهه	کارشناسی	علم و فرهنگ
۱۷	زینب	۲۹	۱	۳ ساله	کارشناسی ارشد	صنعتی شریف
۱۸	سیده فاطمه	۲۶	۱	۱ سال و ۳ ماهه	کارشناسی ارشد	امیرکبیر
۱۹	نیلوفر	۳۳	۱	۱ ساله	کارشناسی ارشد	علم و فرهنگ

به منظور ارتقای قابلیت اعتماد پژوهش و امکان انتقال نتایج به دیگر محیط‌ها یا گروه‌های مشابه دیگر، علاوه بر مصاحبه با مادر دانشجوها در دانشگاه علامه که میدان اصلی مطالعه بود، تجربه چند مادر دانشجو در دانشگاه‌های دیگر هم شنیده، ضبط و تحلیل شد.

۵. یافته‌های تحقیق

مقاله حاضر، با اتکا به رویکرد کیفی، ابتدا، به تحلیل اقدامات دانشگاه‌های پیشگام در سیاست‌های خانواده دوستی پرداخته و سپس در مرحله دوم داده‌های حاصل از مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته با مادر-دانشجویان، گردآوری و تحلیل شده است.

۵-۱. آموزش عالی و خانواده دوستی در تجربه جهانی

تسهیلات دوستدار خانواده در دانشگاه‌ها به چندین شکل وجود دارد که هر یک جنبه‌ای از زندگی شخصی را هدف قرار می‌دهند و حمایتی ارائه می‌دهند تا اعضای دانشگاه بتوانند در دوره‌هایی از زندگی که با نیازهای شخصی شدید مواجه هستند، به فعالیت‌های علمی خود ادامه دهند. در ادامه سعی شده است از دانشگاه‌هایی که برچسب خانواده‌دوستی بر پیکره خود دارند شامل: دانشگاه‌های اشتوتگارت آلمان، کیت آلمان، آریزونا آمریکا و آیداهو آمریکا و خدماتی که در همین راستا به اعضای خود ارائه می‌دهند در قالب یک جدول خلاصه شود:

دانشگاه اشتوتگارت^۱ آلمان از سال ۲۰۱۲ گواهی «دانشگاه دوستدار خانواده» را دریافت کرده و این وضعیت را در سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۸ تمدید کرده است. این دانشگاه به ارائه خدمات حمایتی برای کارکنان و دانشجویان خود متعهد است و عضو شبکه‌های مختلفی در زمینه خانواده‌محور بودن است. دانشگاه کیت^۲ آلمان از ۲۰۱۰ گواهی «بررسی مناسب دانشگاه برای خانواده» را دریافت کرده و در سال ۲۰۱۴ این گواهی را تمدید کرده است. این دانشگاه نیز عضوی از شبکه‌های خانواده‌محور در دانشگاه‌ها است. دانشگاه آریزونا^۳ آمریکا به اجرای شیوه‌های دوستدار خانواده کاملاً متعهد است و محیط مناسبی برای کارکنان و دانشجویان فراهم می‌کند. دانشگاه آیداهو^۴ آمریکا نیز به عنوان یک دانشگاه دوستدار خانواده شناخته می‌شود و به دانشجویان و کارکنانی که نیاز به تعادل بین کار، تحصیل و زندگی خانوادگی دارند، خدمات حمایتی ارائه می‌دهد.

جدول ۲. اقدامات دوستدار خانواده در چند دانشگاه منتخب

اسم دانشگاه	اقدامات ارائه شده به زنان در دانشگاه‌های مورد مطالعه	شاخص
اشتوتگارت/ کیت	مرخصی زایمان و بارداری	حمایت از مادری
اشتوتگارت/ کیت/ آریزونا/ آیداهو	اتاق‌های شیردهی	
کیت	اقدامات حفاظت از بارداری- ارزیابی خطر	

1. StuttgartT
2. Kit
3. Arizona
4. Idaho

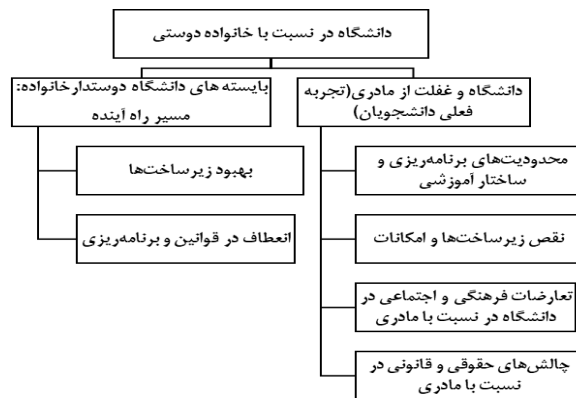
اسم دانشگاه	اقدامات ارائه شده به زنان در دانشگاه‌های مورد مطالعه	شاخص
آیداهو	مرکز مطالعه برای زنان	حمایت از زنان
آریزونا	سرویس بهداشتی تفکیک جنسیتی	
اشتوتگارت	زمین بازی	خدمات برای کودکان
آریزونا	خدمات مراقبت از سالمندان و بزرگسالان	حمایت از سالمندان
اشتوتگارت/ کیت/ آریزونا/ آیداهو	خدمات مراقبت از کودک تا قبل از ۶ سال	حمایت از خانواده
اشتوتگارت/ کیت/ آریزونا	مراقبت انعطاف‌پذیر از کودکان/ مراقبت‌های اضطرابی از کودکان/ مراقبت پشتیبان	
اشتوتگارت/ کیت/ آیداهو	خدمات برای فرزندان دانشجویان از ۶ تا ۱۴ سال	
اشتوتگارت/ آیداهو	اعطای واحدهای مسکونی به دانشجویان دارای فرزند	
اشتوتگارت/ کیت/ آریزونا	کمک اقتصادی به دانشجو (کمک هزینه مراقبت از کودک، تأمین مالی مطالعه با کودک، بازپرداخت مراقبت از کودک)	
اشتوتگارت/ کیت/ آریزونا	خدمات مشاوره	
اشتوتگارت/ آیداهو	فراهم کردن شرایط برای تبادل اطلاعات خانواده‌ها	
اشتوتگارت/ کیت/ آریزونا/ آیداهو	اتاق والدین- کودک	
اشتوتگارت	نقاط خدمات خانواده	
اشتوتگارت	وعده غذایی رایگان برای فرزندان دانشجویان (زیر ۱۰ سال)	
کیت	خدمات مربوط به حمایت از خانواده‌های جدا شده	
آیداهو	سرویس بهداشتی تک نفره و بدون جنسیت و بزرگ	
آریزونا	سرویس بهداشتی خانوادگی	
آیداهو	۹۰ درصد برنامه کلاس‌ها بین ساعت ۸ صبح تا ۱۵:۲۰ بعدازظهر	
آیداهو	اتاقک‌های اختصاص داده شده در کتابخانه	

منبع: یافته‌های محقق

۲-۵. تجربه مادر- دانشجویان از مادری و تحصیل همزمان

در مجموع، ۱۹ مصاحبه با مادر- دانشجویان در بازه سنی ۲۱ تا ۳۴ سال انجام شده است. محتوای این مصاحبه‌ها پس از پیاده‌سازی، کدگذاری شده و کدهای استخراج شده با رویکردی تفسیری مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. از این تعداد مادر دانشجو، ۱۱ نفر مشغول تحصیل در دانشگاه علامه بوده و مابقی در دانشگاه‌های تربیت مدرس، الزهرا، بین‌المللی مذاهب، علم و فرهنگ، صنعتی شریف، امیرکبیر و خوارزمی مشغول به تحصیل هستند. در ابتدا سعی شد فقط با دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی

مصاحبه شود ولی به علت نبود مورد مطالعاتی کافی، با مادر دانشجوین دانشگاه‌های دیگر نیز گفت‌وگو انجام شد. از بین این مادر دانشجوین، ۱۳ نفر در مقطع ارشد، ۳ نفر در مقطع دکتری و ۴ نفر در مقطع کارشناسی تحصیل می‌کنند. محدوده سنی فرزندان این مادر-دانشجوها، کودک ۶ ماهه تا ۴ سال و هفت ماه است که یکی از مادران دو فرزند، فرزند ۱۰ ساله نیز دارد. یکی دیگر از مادران نیز باردار بودند. اکثر مادران یک فرزند داشته و فقط ۵ نفر از آنها صاحب ۲ فرزند بودند. همچنین مادر-دانشجوها، حدود ۲ تا ۱۴ سال از ازدواجشان می‌گذشت و ۵ نفر از آنها قبل از تحصیل صاحب فرزند شده و ۱۵ نفر دیگر حین تحصیل بچه‌دار شده بودند. همچنین پس از پیاده‌سازی، مرور مصاحبه‌ها به دفعات، در نهایت و به کمک روش تحلیل تماتیک، دو مضمون فرعی و ۶ مفهوم در ذیل مضمون اصلی دانشگاه در نسبت با خانواده دوستی، استخراج شد که در ادامه توضیح داده می‌شود:

نمودار ۱. مضمون اصلی، مضامین فرعی و مفاهیم (یافته‌های تحقیق)

۵-۲-۱. مضمون فرعی: دانشگاه و غفلت از مادری

مادری و ایفای مسئولیت‌های خانوادگی به موازات تحصیل، شرایطی را برای مادر-دانشجوین رقم می‌زند که از نظر زمانی، عاطفی و روانی به مراتب پیچیده‌تر از سایر گروه‌های دانشجوین است. در چنین شرایطی، ضروری است که دانشگاه‌ها با درک

حساسیت‌های خاص این گروه، به‌ویژه در دوره‌های بارداری، پس از زایمان و مراحل اولیه مادری، سیاست‌ها و زیرساخت‌های حمایتی مناسبی را طراحی و اجرا کنند؛ از جمله امکان بهره‌گیری از مرخصی‌های تحصیلی منعطف، تسهیلات آموزشی مجازی، خدمات مشاوره روانی و مراکز نگهداری کودک در محیط دانشگاهی. بی‌توجهی به این واقعیت می‌تواند به غفلتی ناآگاهانه و غیرتعمدی منجر شود که نه تنها سلامت روانی و تحصیلی مادر-دانشجویان را به خطر می‌اندازد، بلکه در بلندمدت بر کیفیت خروجی‌های آموزشی و پژوهشی دانشگاه نیز تأثیر منفی می‌گذارد. با این حال، باید تأکید کرد که چنین حمایت‌هایی نباید به معنای تساهل در استانداردهای علمی یا تضعیف مأموریت دانشگاه به‌عنوان نهادی دانش‌محور و مبتنی بر شایستگی علمی تلقی شود؛ بلکه هدف، ایجاد فرصت برابر برای ایفای نقش‌های چندگانه بدون کاهش کیفیت عملکرد دانشگاهی است، به‌گونه‌ای که تعادل میان حمایت اجتماعی و حفظ معیارهای علمی برقرار گردد.

مفهوم محدودیت‌های برنامه‌ریزی و ساختار آموزشی: در ساختار آموزشی بسیاری از دانشگاه‌ها، به نظر می‌رسد نیازهای خاص مادران دانشجو چندان جدی گرفته نمی‌شود. این بی‌توجهی، برای زنانی که همزمان باید بار تحصیل و مسئولیت‌های خانوادگی را به دوش بکشند، چالش‌ها بزرگی ایجاد می‌کند. از جمله مشکلات اصلی، زمان‌بندی نامناسب کلاس‌ها و فشار ناشی از تراکم دروس، امتحانات و پروژه‌هاست که گاه با مسئولیت‌های مادری تداخل پیدا می‌کند و باعث خستگی و فرسودگی می‌شود.

ریحانه (۵)، یکی از مادر دانشجو‌هایی که ترم گذشته تجربه سختی داشته، درباره این موضوع می‌گوید:

«یکی از کلاس‌ها ما تا ساعت ۷ شب طول می‌کشید. زمستون بود و هوا زود تاریک می‌شد، واقعاً برابم سخت بود. به نظرم اصلاً مناسب نیست که کلاس‌های تحصیلات تکمیلی تا اون موقع ادامه داشته باشه، چون خیلی از ما، چه زن و چه مرد، شاغلیم یا تعهدات خانوادگی داریم. کلاس‌ها ما از ساعت ۱ شروع می‌شد، اگه فقط یک ساعت جلوتر بود، لازم نبود تا ۷ اونجا بمونیم. الان که کلاس‌ها ما از ۸ صبح شروع می‌شن و تا ۲ بعدازظهر تموم می‌شن، خیلی منطقی‌تر و راحت‌تره».

از دیگر مسائلی که مادران دانشجو را با دشواری روبه‌رو کرده، نبود دوره‌های مجازی در برنامه‌های درسی است. آموزش حضوری اگرچه برای بسیاری ضروری یا ارزشمند تلقی می‌شود، اما برای مادران، گاهی به مانعی جدی تبدیل می‌شود. زهرا (۷)، یکی دیگر از مادرانی که در این مسیر با چالش‌ها جدی روبه‌رو شده، از بی‌توجهی دانشگاه گلایه دارد:

«دانشگاه ما هیچ امکانی برای آموزش مجازی نداشت، حداقل توی دانشکده‌مون. خیلی ناراحتم از این بابت. تو کشوری که مرتب از افزایش جمعیت و فرزندآوری صحبت می‌شه، هیچ فکری برای شرایط دانشجویایی که بچه‌دار می‌شن نشده. اگر فقط اجازه می‌دادن بخشی از واحدها رو مجازی بگذرونیم یا حتی تعداد کمتری واحد برداریم، خیلی از عقب‌افتادگی‌ها جبران می‌شد. ولی تنها گزینه‌ای که دادن مرخصیه، نه چیز دیگه‌ای».

از سوی دیگر، الزام به حضور در کلاس‌ها و پژوهش محور بودن برخی دوره‌ها فشار مضاعفی بر مادران وارد می‌کند. این فشارها، زمانی که کودک خردسال یا نوزادی در خانه منتظر مادر است، چند برابر می‌شود. فاطمه (۸)، که درست پس از تولد فرزندش قصد داشت به تحصیل ادامه دهد، روایت تلخی دارد:

«به استادم گفتم که تازه بچه‌دار شدم و نمی‌تونم همه کلاس‌ها رو بیام. ولی بدون هیچ همکاری گفتند یا باید همه جلسات باشی یا درس رو حذف کنی. و من مجبور شدم اون درس رو حذف کنم».

فشار تحویل پروژه‌ها در زمان‌های محدود نیز دغدغه جدی دیگری برای مادران است. بسیاری از آنان با مسئولیت‌هایی روبه‌رو هستند که قابل پیش‌بینی نیست—از بیماری کودک گرفته تا کارهای خانه و نیاز به مراقبت شبانه‌روزی. ریحانه (۵) با ناراحتی از اینکه شرایط او هیچ تفاوتی با سایر دانشجویها ندارد، می‌گوید:

«مادر بودنم هیچ تأثیری نداشته. موقع تحویل پروژه‌ها، مثل بقیه در نظر گرفته می‌شم. من هم مثل خیلی‌ها دقیقه نود پروژه می‌دم، ولی کسی در نظر نمی‌گیره که پشت این تأخیر چه زندگی‌ای جریان داره».

نفیس (۹) هم آرزوی ساده‌ای دارد:

«کاش فقط یکم انعطاف به خرج بدن. مثلاً اگه بچه داری و نمی‌رسی پروژه رو سر موقع بدی، بگن اشکالی نداره، چند روز دیرتر بفرست».

روایت‌های این مادران نشان می‌دهد که ساختار فعلی آموزش عالی، هنوز نتوانسته پاسخ‌گوی نیازهای واقعی آن‌ها باشد. نبود انعطاف، بی‌توجهی به مسئولیت‌های مادری و نبود حمایت عملی از سوی دانشگاه، همه در کنار هم، مسیر تحصیل را برای زنان مادر سخت و پرچالش کرده است. شاید وقت آن رسیده که دانشگاه‌ها نگاهی انسانی‌تر، مسئولانه‌تر و واقع‌بینانه‌تر به وضعیت دانشجویان مادر داشته باشند.

مفهوم نقص زیرساخت‌ها و امکانات: زیرساخت‌های فیزیکی دانشگاه‌ها، اگرچه شاید در نگاه اول مسئله‌ای کلی و فنی به نظر برسند، اما برای مادران دانشجو، می‌توانند تفاوت میان ادامه تحصیل یا رها کردن مسیر تحصیلی باشند. کمبود امکانات اولیه، مثل آسانسور، اتاق مادر و کودک، یا فضای مناسب برای رسیدگی به نیازهای نوزاد، می‌تواند تجربه‌ای بسیار طاقت‌فرسا برای این گروه از دانشجویان ایجاد کند.

محدثه (۳) که بارداری‌اش هم‌زمان با آغاز دوره ارشد بود، شرایط دشواری را پشت سر گذاشته است. او می‌گوید:

«ترم اول ارشد بودم که باردار شدم. کلاس‌ها هم طبقه چهارم بود، ولی ساختمان آسانسور نداشت. من با شکم باردار باید پله‌ها رو بالا می‌رفتم. یکی از کلاس‌ها هم تا ساعت ۸ شب ادامه داشت. کم‌کم دچار کمردرد شدید شدم. حتی مسیر برگشت به خونه رو پیاده می‌رفتم. دکتر بهم گفت باید استراحت مطلق باشی، و از همونجا کمردردم شروع شد».

نبود امکانات حمل‌ونقل مناسب، مثل آسانسورهای استاندارد یا راهروهایی که برای حرکت با کالسکه مناسب باشند، تنها بخشی از مشکل است. از سوی دیگر، نبود مهدکودک در محیط دانشگاه هم فشار زیادی بر مادران وارد می‌کند. آن‌ها مجبور می‌شوند به دنبال مهدهایی در نزدیکی خانه بگردند یا برای کودک مراقب استخدام کنند، که هم وقت‌گیر است و هم پرهزینه. فاطمه‌سادات (۱۸) نیز با همین مشکل مواجه بوده است. او با لحن پر از اضطراب و ناراحتی تعریف می‌کند:

«نه جایی برای مادر و کودک داشتن، نه مهد. فکر کن آگه اون زمان کرونا نبود، علی رو باید کجا می‌داشتم؟ اصلاً اجازه نمی‌دادن کسی با من بیاد نمازخونه که بچه رو نگه داره. فضا هم کوچیک بود. یه خورده علی صدا درمی‌آورد، همه چیز به هم می‌ریخت».

زهراسادات (۱۳) هم در تصمیمی دشوار، مجبور به گرفتن مرخصی از دانشگاه شد؛

نه به خاطر ضعف تحصیلی یا ناتوانی، بلکه فقط برای اینکه نتوانست فرزندش را در محیطی امن و آرام بسپارد. او می‌گوید:

«اگر دانشگاه مهدکودک داشت، من مرخصی نمی‌گرفتم. مشکلم فقط دوری از بچه‌مه. تصمیم به مرخصی گرفتم چون دیدم اون مهدی که پیدا کرده بودیم، اذیتش می‌کرد».

اما ماجرا به همین جا ختم نمی‌شود. موضوعاتی مثل تغذیه کودک با شیر مادر و تعویض پوشک نیز به امکانات مشخصی در محیط دانشگاه نیاز دارند. نبود اتاق‌های مناسب، نه تنها از نظر بهداشتی و جسمی مادران را تحت فشار می‌گذارد، بلکه از لحاظ روحی هم آن‌ها را در تنگنا قرار می‌دهد. نفیسه (۹) خاطره‌اش را این‌طور تعریف می‌کند:

«مامانم همیشه می‌گفت فقط شیر خودتو به بچه بده، شیر خشک نده. وقتی نورا ۴-۵ ماهه بود، ترم دوم شروع شد. دستگاه شیردوش خریدم، می‌رفتم صبح سر کلاس و عصر که برمی‌گشتم، سینه‌هام پر از شیر می‌شد، خیلی سنگین بود. باید می‌دوشیدم که بچه بتونه بخوره. خیلی سخت بود».

مفهوم تعارضات فرهنگی و اجتماعی در دانشگاه در نسبت با مادری: یکی از چالش‌ها اساسی مادر-دانشجوها در دانشگاه، تعارض‌های فرهنگی و اجتماعی است. بسیاری از محیط‌های دانشگاهی هنوز با نقش مادری در فضای علمی آشنا نیستند یا آن را نمی‌پذیرند. گاهی نه فقط حمایت نمی‌کنند، بلکه مادران را بابت انتخاب‌شان سرزنش هم می‌کنند. زینب (۱۷) تجربه تلخی دارد:

«یکی از اساتید گفت اصلاً چرا با وجود بچه اومدی درس بخونی؟ یا وقتی برای پروژه وقت خواستم، گفتن اگه نمی‌تونی، نباید با بچه می‌اومدی دانشگاه. شنیدن اینا برای کسی که داره می‌جنگه، خیلی سخته».

گاهی همین فشارها باعث می‌شه مادر-دانشجوها حتی نقش مادری خودشون رو پنهان کنن. محدثه می‌گوید:

«اصلاً دلم نمی‌خواست به کسی بگم باردارم. نه به استادا، نه هم کلاسی‌ها. می‌ترسیدم بگن هنوز ارشد رو شروع نکرده، حامله شده!».

اما گاهی راهی جز همراه بردن بچه به کلاس نیست؛ کاری که خودش پر از چالش و قضاوت‌های بیرونی‌ست. زینب (۱۷) درباره تجربه‌اش می‌گوید:

«بچه‌م رو بردم کلاس و ته سالن می‌نشستم که کسی اذیت نشه. خیلی تلاش می‌کردم آروم باشه، ولی وقتی بچه انس گرفت، دیگه شیطنت می‌کرد و استادها هم گفتن نیا. بعدش دیگه نرفتم سر کلاس».

با این حال، برخوردها در دانشگاه همیشه یک‌دست نیست. بعضی اساتید یا کارمندان درک بالایی از شرایط مادران دارند و واقعاً کمک می‌کنند. نفیسه (۹) تعریف می‌کند:

«با خانم‌های دانشگاه حرف می‌زدم، خیلی همراه بودن. می‌گفتن برو زودتر کنفرانس بده که به روزی زایمانت نخوره. حتی می‌گفتن غیرحضور می‌ادامه بده».

فاطمه‌سادات (۱۸) تجربه متفاوتی داشت:

«اساتید مرد خیلی همکاری می‌کردن، مثلاً کلاس رو از طبقه ۴ آوردن پایین. ولی جالب بود که اساتید خانم اصلاً توجهی نمی‌کردن».

و در مواردی، فضای دانشگاه می‌تونه خیلی همدلانه و مثبت باشه. سیده فاطمه (۱۲) می‌گوید:

«توی دوران بارداریم نه تنها رفتار بدی ندیدم، بلکه همه خیلی کمک می‌کردن. حتی مسئول دانشکده گفت کلید اتاق اساتید مال شما، خودم با آسانسور می‌برمت بالا پایین».

مفهوم چالش‌ها حقوقی و قانونی در نسبت با مادری: در بسیاری از دانشگاه‌ها، قوانین و سیاست‌هایی که به صورت مستقیم از مادر-دانشجوها حمایت کند یا شرایط خاص آن‌ها را در نظر بگیرد، وجود ندارد یا ناقص است. نبود این پشتیبانی قانونی، مادرها را بین وظایف خانوادگی و تحصیلی در تنگنا قرار می‌دهد.

زهر (۱) از تجربه‌اش می‌گوید و به کمبود انعطاف قانونی اشاره می‌کند:

«اگه یه سری قوانین رو مخصوص مادر دانشجوها تنظیم کنن، خیلی شرایط بهتر میشه. مثلاً توی مسئله غیبت، خب طبیعیه که یه مادر ممکنه تنونه مثل بقیه بیاد. یا توی نمره‌دهی یه کم اغماض بشه. حتی تعداد سنوات رو هم باید براشون بیشتر در نظر بگیرن».

بعضی دانشگاه‌ها هم ممکنه در ظاهر با بارداری یا ازدواج دانشجو مشکلی نداشته باشن، ولی در عمل محدودیت‌هایی ایجاد کنن. فاطمه (۱۶) می‌گوید:

«دانشگاه ما با ازدواج یا بارداری مشکلی نداره، ولی مثلاً توی مرخصی دادن خیلی سخت‌گیرن. طبق قانون باید ۴ ترم مرخصی بدن، ولی فقط دوتا می‌دن. همین باعث میشه مادرها به خاطر کمبود وقت، مجبور بشن وسط سخت‌ترین شرایط، درس رو هم ادامه بدن».

این اظهارات بازتاب‌دهنده نیاز به بازنگری در سیاست‌های آموزشی است، به‌ویژه از منظر عدالت جنسیتی و درک موقعیت‌های خاص مادر-دانشجویان. با این حال، باید تأکید کرد که دانشگاه دوستدار خانواده به معنای دانشگاه سهل‌گیر نیست، بلکه نهادی است که با شناخت تفاوت‌های موقعیتی و زیست‌جهان متنوع دانشجویان، شرایطی را فراهم می‌کند که امکان دستیابی به اهداف علمی و پژوهشی در بسترهای عادلانه‌تر و انسانی‌تر فراهم شود، بدون آن‌که اصول علمی، معیارهای شایستگی یا مأموریت آموزشی آن تضعیف گردد.

۲-۲. مضمون فرعی: بایسته‌های دانشگاه دوستدار خانواده: مسیر راه آینده

مادری در دانشگاه برای بسیاری از دانشجویان چالش‌ها خاص خود را دارد، اما با شناسایی نیازها و ارائه راهکارهای مناسب، می‌توان این چالش‌ها را کاهش داد و از تحصیل مادران حمایت کرد. طبق نظریه هماهنگی کار- خانواده، دانشگاه‌ها با درک نیازهای خاص مادر-دانشجویان می‌توانند مداخلاتی انجام دهند که تضاد بین تحصیل و خانواده را کاهش دهد. این مداخلات می‌تواند شامل زیرساخت‌های مناسب، سیاست‌های دوستدار خانواده، و خدمات حمایتی باشد که به مادر-دانشجویان کمک می‌کند به طور همزمان و با فشار کمتر به وظایف مادری و تحصیلی خود بپردازند.

بهبود زیرساخت‌ها: یکی از اقدامات مهم در راستای حمایت از مادر-دانشجویان است. فراهم کردن امکاناتی مانند رمپ‌ها، آسانسورها، و اتاق‌های خصوصی برای شیردهی یا استراحت می‌تواند به این مادران کمک کند تا بدون دغدغه از محیط دانشگاه استفاده کنند. برخی مادران از مشکلاتی مانند دور بودن نمازخانه یا نبود فضاهای مناسب برای استراحت و مراقبت از کودک در دانشگاه‌ها گلایه دارند.

محیا (۱۴) به این مشکل اشاره می‌کند و می‌گوید:

«به سری مشکلاتی بود عمقی بود. نمازخونه مارو خیلی دیر باز می‌کردن. نیاز داشتم دراز بکشم یه وقتایی، استراحت بکنم. مسجد دانشگاه خیلی دور بود. یا مثلاً نمی‌داشتن از سرویس بهداشتی همون طبقه استفاده کنیم. چون برای اساتید بود. بعد یادمه یه دفعه استفاده کردم، اینطوری بودن که چرا شما از اینجا استفاده می‌کنید. باید اجازه بگیری، یه طبقه بری پائین طوری نمیشه. سخت بود واقعا».

ایجاد مهدکودک در دانشگاه می‌تواند نقش مهمی در تسهیل وظایف مادری و تحصیلی مادران داشته باشد. مریم (۶) پیشنهاد می‌دهد:

«یک مهد حداقل اگر تو خود محیط دانشگاه نمی‌تونند یک مهد نزدیک با دانشگاه قرارداد ببندند یک کمک هزینه‌ای بدن برای شهریه مهد که انقدر زیاده حداقلی کمکی کرده باشند برای نگهداری بچه‌ها. خب وقتی تشویق می‌کنند به فرزندآوری خب از اون طرف هم یه کمک هزینه‌ای، یه کمکی داشته باشند برای ما مامان‌ها».

همچنین مینا (۱۱) معتقد است:

«وجود مهد کودک تو دانشگاه می‌تونه خیلی خوب باشه هم برای دوره کلاس‌ها و هم زمانی که بخواد رساله دکتراش رو تهیه کنه نیاز داره که مدت زمان زیادی بره دانشگاه بیاد حداقل. اونطوری بچه‌اش نزدیکشه و می‌تونن یه محیط خوب برای کودک‌ها درست کنن مادرها خیالشون راحت باشه که در کنار بچه‌هاشون می‌تونن به کاراشون برسن».

اتاق‌های خاص مادر و کودک نیز می‌تواند به مادران کمک کند تا در شرایط راحت‌تری به شیردهی یا استراحت پرداخته و از نگرانی‌های مربوط به حریم خصوصی رهایی یابند. فاطمه (۱۵) از ایجاد چنین فضاهایی به‌ویژه برای مواقع اضطراری مانند تعویض پوشک یا استراحت مادران باردار صحبت می‌کند. او می‌گوید:

«علاوه بر اون مهد. شرایط نگه داری. تعبیه کردن یه سری فضاهای مته جای تعویض پوشک و یه حمام اضطراری آگه یه موقع اتفاقی افتاد. آگه یه موقع چه میدونم بچه بالا آورد، تب کرد در حدی که بتونی یه دقیقه‌ای این کارای اضطراری رو برای خودت انجام بدی».

در نهایت، استخدام پرستار برای مراقبت از کودکان، مخصوصاً نوزادان و کودکان نوپا، می‌تواند گزینه‌ای مناسب برای مادران باشد که نیاز به مراقبت ویژه از فرزندانشان دارند. ریحانه (۵) اشاره می‌کند که دانشگاه‌ها می‌توانند با استخدام پرستاران معتبر و ایجاد مهدکودک‌های مجهز، مادران را در مدیریت همزمان وظایف تحصیلی و خانوادگی یاری کنند. در نهایت، برخی دانشگاه‌ها برای والدین دانشجوی خوابگاه‌های ویژه‌ای فراهم می‌کنند که امکانات لازم برای زندگی خانواده‌ها را در کنار تحصیل فراهم می‌آورد. مینا (۱۱) پیشنهاد می‌کند که این خوابگاه‌ها همراه با وام مسکن و خدمات پشتیبانی به والدین دانشجو کمک خواهد کرد تا زندگی تحصیلی و خانوادگی خود را

بهرتر مدیریت کنند. او می‌گوید:

«تسهیلات خوب باشه، وام مسکن خوب بدن، خوابگاه متأهلی. جایی باشه که متأهل‌ها بتونن استفاده کنند تو این شرایط سخت اقتصادی».

این اقدامات به طور کلی به مادر-دانشجویها کمک می‌کند تا احساس راحتی و حمایت بیشتری داشته باشند و در عین حال بتوانند به اهداف تحصیلی خود نیز دست یابند.

مفهوم انعطاف در قوانین و برنامه‌ریزی: ایجاد انعطاف در قوانین و برنامه‌ریزی دانشگاه‌ها برای حمایت از مادر-دانشجویها می‌تواند تأثیر زیادی در توانایی آن‌ها برای مدیریت همزمان تحصیل و مسئولیت‌های خانوادگی داشته باشد. مادران دانشجوی علاوه بر وظایف تحصیلی، مسئولیت‌های خانوادگی و گاهی شغلی دارند، که نیاز به تنظیمات خاصی مانند افزایش حق غیبت و سنوات تحصیلی دارد.

افزایش حق غیبت برای مادر-دانشجویان به آن‌ها این امکان را می‌دهد که در دوره‌های حساس مانند دوران بارداری یا پس از زایمان بتوانند بدون نگرانی از غیبت‌های طولانی، در کنار فرزندشان باشند. مینا (۱۱) اشاره می‌کند که در دوران بارداری و پس از تولد فرزندش، نتوانسته است از تمامی واحدهای درسی استفاده کند چون برخی اساتید با غیبت‌های بیشتر موافقت نکردند. او می‌گوید:

«... چند تا از اساتید موافقت کردند یکی از اساتید موافقت نکرد. اینکه مثلاً بیشتر از دو جلسه بتونم غیبت کنم و به خاطر همین مجبور شدن مرخصی بگیرم شاید اگر اون استاد موافقت می‌کرد من مرخصی نمی‌گرفتم و می‌تونستم کارام رو انجام بدم واحدا رو بردارم الان ورودی‌های من دارن تز دکتراشونو می‌نویسن و من هنوز سر این واحدا موندم».

افزایش سنوات تحصیلی نیز به مادران این امکان را می‌دهد که بدون فشار به تکمیل تحصیلات خود بپردازند. زهرا (۵) از اهمیت این تغییرات در قوانین صحبت می‌کند و اشاره می‌کند که تسهیلاتی مثل حق غیبت بیشتر و تعداد سنوات بیشتر می‌تواند به مادران کمک کند تا بتوانند زندگی خانوادگی و تحصیل خود را به تعادل برسانند:

«اگه به سری قوانین رو مطابق با مادر دانشجویها قرار بدن، خیلی بهتر میشه. مثلاً توی غیبتشون بیشتر از بچه‌های دیگه باشه که بچه ندارن یا ازدواج نکردن. توی طرز نمره‌دهی با اغماض‌تر باشه. تعداد سنوات رو برایشون بیشتر در نظر بگیرند».

فصلنامه مطالعات دانشگاه

۱۶۰

دوره ۲، شماره ۳
بهار ۱۴۰۳
پایه ۷

اگرچه درخواست‌های مطرح‌شده از سوی دانشجویان در این بخش ریشه در نیازهای واقعی و تجربه زیسته آن‌ها دارد، اما باید توجه داشت که برخی از این پیشنهادها، به‌ویژه در حوزه نمره‌دهی با «اغماض»، در صورت اجرای بدون چارچوب و معیارهای روشن، می‌تواند پیامدهای منفی برای انسجام و عدالت آموزشی به همراه داشته باشد. چنانچه سیاست‌های حمایتی به تفاوت‌های ناعادلانه در ارزیابی علمی منجر شوند، ممکن است اعتماد به صلاحیت علمی مادر-دانشجویان کاهش یابد و در میان دیگر دانشجویان احساس تبعیض معکوس شکل گیرد. این وضعیت، در بلندمدت، می‌تواند به بازتولید کلیشه‌ای جنسیتی منجر شود که زنان فارغ‌التحصیل، به‌ویژه مادر-دانشجویان، را فاقد شایستگی علمی تلقی کرده و حتی در مراحل بعدی مانند اشتغال، به آنان آسیب وارد کند. از این رو، حمایت از مادر-دانشجویان باید در قالب سیاست‌هایی ساختاری و مکمل تعریف شود، از جمله آموزش‌های ترکیبی، امکان انتخاب واحدهای منعطف، مرخصی تحصیلی هدفمند و خدمات مشاوره‌ای و مراقبتی، بدون آن‌که استانداردهای علمی دانشگاه تحت‌الشعاع قرار گیرد.

تفاوت قائل شدن برای مادران دانشجو به معنای تغییراتی در قوانین و امکانات است تا مادران بتوانند در محیط تحصیلی و دانشگاهی تعادل ایجاد کنند و در عین حال کیفیت تحصیلشان حفظ شود. مینا (۱۱) از این که شرایط او با دانشجویان مجرد فرق نمی‌کند، شکایت می‌کند و می‌گوید:

«والا همش شعاره. به عمل هیچی نیست. الان من از دوران کارشناسی که متأهلم دوران متأهلم خوابگاه متأهلی نداشتم که استفاده کنیم بعد اینکه الان مثلاً من دکترا هستم از وام نمی‌تونم استفاده کنم نه وام مسکن نه فرزند آوری هیچی یعنی فرقی نمی‌کنه شرایط من با دوستم که مثلاً مجرده هیچ فرقی نمی‌کنه».

در توضیح تبعیض بیان شده از سوی مینا، می‌توان گفت که علی‌رغم تصریح ماده ۷ قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت بر تخصیص برابر خوابگاه متأهلی به دانشجویان متأهل زن و مرد، رویه اجرایی در برخی دانشگاه‌ها نشان از تبعیض جنسیتی پنهان دارد. برای نمونه، اگر زن دانشجو متأهل باشد و همسرش شاغل، فرض بر تأمین

مسکن از سوی همسر اوست و خوابگاه به او تعلق نمی‌گیرد. که این امر، برخلاف روح بند «پ» ماده ۱۰۲ قانون برنامه ششم توسعه است.

تسهیلات مالی ویژه برای مادران دانشجو از دیگر نیازهای اساسی برای حمایت از این گروه است. مادران دانشجو می‌توانند از بورسیه‌ها و کمک هزینه‌های ویژه‌ای بهره‌مند شوند که برخی دانشگاه‌ها برای پوشش هزینه‌های تحصیلی و حتی خدمات مانند مهد کودک یا پرستار در نظر می‌گیرند. زینب (۱۷) اشاره می‌کند که هزینه‌های بالای مهد کودک‌ها برای مادران به یک چالش تبدیل شده است و در عین حال، از کیفیت خدمات نیز راضی بوده و می‌گوید:

«ترم ۳ گفتم دیگر بزرگ شده ببریمش مهد اما آن هم خودش چالش‌های داشت هفت خان رستم بود واقعاً، بحث مهد دانشگاه مطرح شد کیفیت کادر هم خیلی تأیید می‌شد خوب بودم کلیتش را قبول داشتیم مثلاً از لحاظ عقیدتی بچه پیش هر کسی نباشد و مراعات جسم و روح بچه را بکنند گروهی که معاونت دانشجویی برای کادر مهد استخدام کرده بود خیلی گروه خوبی بودند یکی از مشکلاتی که داشت این بود که هزینه‌اش خیلی بالا بود ترمی ۱۲ میلیون حدوداً بر اساس ساعت به طور متوسط می‌افتاد، به طور متوسط ماهی سه تومن باید می‌دادم».

مریم (۶) نیز از مشکلات هزینه‌های مهد کودک می‌گوید و اشاره می‌کند که هزینه‌های بالا برای مادران به یک چالش بزرگ تبدیل شده است. او می‌گوید:

«مهد خوب زیاد هست خصوصاً منطقه‌ای که ما هستیم و اطراف دانشگاه ولی خب مشکلی که تنها داشتم هزینه‌اش بود. هزینه مهد واقعاً بالاست. الان ماهی پنج میلیون، پنج تا هفت میلیون شروع میشه. الان صحبت کردم دو روز در هفته رو بیاد. خب قبول نمی‌کنند میگن شما کامل بدید هر وقت خواستید بچتون رو بیارید. اکثر مهدها اینجورین».

امکانات تفریحی و اجتماعی برای مادر-دانشجوها می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی و کاهش استرس‌های ناشی از مسئولیت‌های چندگانه آنها کمک کند. فاطمه (۱۰) از ایجاد تسهیلات ویژه برای مادران دانشجو و فراهم کردن امکانات اجتماعی و تفریحی می‌گوید:

«به تسهیلات ویژه‌ای بزارن، اینایی که متأهل هستن از این امکانات برخوردارن. مثلاً اینایی که بچه دارن از این امکانات برخوردارن. اگر مسافرت برن، از فلان امکانات برخوردارن. ما فلان امکانات رو در نظر می‌گیریم، سفر کربلا در نظر می‌گیریم با این قدر تخفیف. به امکانات اینجوری».

۶. بحث و نتیجه گیری

این مقاله با دو هدف اصلی یعنی شناسایی شاخص‌های خانواده دوستی در دانشگاه‌ها و دوم، مطالعه تجربه مادر دانشجویان آغاز گردید و در قالب یک تحقیق در دو فاز مطالعاتی ابتدا با مروری بر تجارب چند دانشگاه پیشگام در ایده پردازی و اجرای سیاست‌های دوستدار خانواده، تلاش کرد شاخص‌های خانواده دوستی یک دانشگاه ایده آل را جمع و صورتبندی کند. در مرحله دوم با مطالعه کیفی و مصاحبه یا مادر دانشجویان، به فهم تجربه آنها از دانشگاه در نسبت با خانواده دوستی پرداخت.

یافته‌های مطالعه در مرحله اول این تحقیق نشان می‌دهد که شاخص‌های مطرح شده در سیاست‌گذاری دانشگاه‌های دوستدار خانواده، از نظر موضوعی در سه سطح قابل بررسی هستند: برخی از این شاخص‌ها ناظر به زنان‌اند، برخی دیگر بر خانواده تمرکز و گروهی نیز به مفاهیم کلی‌تر مرتبط با جنسیت تمرکز دارند. بخشی از این اقدامات، مشخصاً با نیازهای زیستی و اجتماعی زنان، به‌ویژه در نقش مادری، مرتبط هستند و در قالب اقداماتی مانند مرخصی زایمان، اتاق‌های شیردهی، یا حمایت‌های دوران بارداری، عمدتاً بر اساس پیش‌فرض نقش مراقبتی زنان طراحی شده‌اند و تمرکزشان بر تسهیل تحصیل یا اشتغال زنان در کنار ایفای نقش مادری است. از این‌رو، این شاخص‌ها بیش از آنکه به خانواده یا جنسیت به معنای گسترده اشاره داشته باشند، مستقیماً ناظر به زنان و نقش‌های جنسیتی آنها هستند. هرچند که در این میان، شاخص‌هایی نیز وجود دارند که بر تسهیل زندگی خانوادگی برای کلیه اعضای دانشگاه، اعم از دانشجویان، کارکنان و اعضای هیأت علمی تمرکز دارند و فقط مختص به دانشجویان نیستند. اقداماتی مانند ارائه خدمات مراقبت از کودک، مشاوره‌های خانواده‌محور، تأمین مسکن مناسب برای خانواده‌ها، یا تسهیلاتی برای فرزندان دانشجویان و کارکنان که صرفاً بر جنسیت خاصی متمرکز نیستند و هدفشان، بهبود وضعیت تعادل میان نقش‌های شغلی و خانوادگی برای همه افراد است.

در سطح سوم، برخی از شاخص‌ها و اقدامات موجود در دانشگاه‌های دوستدار خانواده، به گفتمان کلی‌تری درباره جنسیت و عدالت جنسیتی تعلق دارند. برای نمونه، ایجاد فضاهای بی

توجه به جنسیت در سرویس‌های بهداشتی، طراحی برنامه‌های منعطف آموزشی برای والدین، یا فراهم‌سازی شرایط مشارکت مردان در نقش‌های مراقبتی، از جمله مواردی هستند که در راستای بازتعریف نقش‌های جنسیتی و برهم‌زدن هنجارهای سنتی در دانشگاه‌ها ارائه شده‌اند. این اقدامات، بیش از آنکه به طور خاص ناظر به زنان یا نهاد خانواده باشند، تلاش دارند تا ساختارهای دانشگاهی را به سمت عدالت جنسیتی، شمول و انعطاف‌پذیری سوق دهند.

در پاسخ به سؤال دوم این مقاله باید گفت که حمایت‌های ارائه‌شده از سوی دانشگاه‌ها در راستای سیاست‌های خانواده‌دوستی بیشتر حول محور مادر-دانشجو‌ها متمرکز است و این حمایت‌ها، با وجود اهمیت‌شان، اغلب ناکافی، پراکنده و غیراستاندارد هستند. اقدامات عمدتاً در سطح تسهیل نقش مادری زنان تعریف شده‌اند و کمتر به ساختار خانواده یا رویکرد جامع‌تری نسبت به جنسیت پرداخته‌اند. مرخصی بارداری و زایمان، به‌عنوان اصلی‌ترین و بعضاً تنها حمایت مؤثر، در تمامی دانشگاه‌ها ارائه می‌شود، ولی اجرای آن یکدست نیست و در برخی موارد برخلاف ضوابط قانونی عمل می‌شود. از سوی دیگر، تمایل برخی مادران به عدم استفاده از این مرخصی نیز نشان می‌دهد که این سیاست به تنهایی نمی‌تواند پاسخ‌گوی نیازهای متنوع آنان باشد.

همچنین نسبت به آموزش از راه دور و تحصیل مجازی که پس از دوران بحرانی کرونا در دانشگاه‌ها تعبیه و زیرساخت‌های آن ایجاد شد و می‌توانست به عنوان ابزاری مهم در کاهش فشارهای مادران دانشجو‌ها و به طور کلی دانشجویان والد، به کار گرفته شود، رویکردی دو گانه وجود دارد و هنوز دانشگاه‌ها فاقد ابزارها و استانداردهای لازم برای اعتباربخشی به این نوع از آموزش هستند و شکل محدود، غیررسمی و غیر نظام‌مند اجرا می‌شود و بیشتر به تلاش فردی دانشجو و تعامل مستقیم او با اساتید بستگی دارد. حال آنکه تلاش‌های فردی دانشجویان در همه مواقع هم راهگشا نیست و به رسمیت شناخته نمی‌شود و اساتید در این شرایط با دوراهی همراهی یا مقاومت در برابر حقوق دانشجویان مواجهند و از آنجا که ساختارهای پشتیبانی در دانشگاه‌ها از پیش تعریف‌شده و سیستماتیک نیستند، برخی از اساتید از همراهی با مادران دانشجو خودداری می‌کنند و این موجب ایجاد تردید و سردرگمی بیشتر در بین دانشجویان مادر می‌شود.

در بحث برنامه‌ریزی درسی نیز، انعطاف لازم برای سازگاری با شرایط زندگی مادران دانشجو وجود ندارد و اکثر شرکت‌کنندگان از تراکم زمانی و عدم توجه به وضعیت خاص‌شان گلایه‌مند بودند. ایجاد مهدکودک در فضای دانشگاه، که یکی از حمایت‌های مهم محسوب می‌شود، تنها در موارد محدودی اجرا شده و در همین موارد نیز به علت هزینه‌های بالا یا برنامه‌ریزی نامناسب، چندان مؤثر نبوده است. ایجاد فضای مادر و کودک نیز گرچه قدمی مثبت محسوب می‌شود، ولی هنوز در مراحل ابتدایی قرار دارد و امکانات آن ناکافی است.

از سوی دیگر، دانشگاه‌ها معمولاً سیاست‌های غیرمنعطفی را در این زمینه پیش می‌گیرند و این موضوع می‌تواند تأثیر منفی بر کیفیت تحصیل و تجربه مادر-دانشجوها بگذارد. عدم وجود زیرساخت‌های مناسب، مانند فضای مهدکودک با برنامه‌های منعطف یا عدم فراهم بودن امکان تحصیل مجازی مناسب، به این مسأله دامن می‌زند. همچنین، بیشتر بار این مسائل به دوش خود مادر دانشجو است و شرایط برای آنها به‌طور طبیعی از آنچه که در سیاست‌های دوستدار خانواده از دانشگاه‌ها انتظار می‌رود، فاصله دارد.

یکی از نکات اساسی در تحلیل یافته‌های این مقاله، ضرورت توجه به بستر فرهنگی و اجتماعی جامعه ایران و جایگاه زنان در ساختار خانواده است. در فرهنگ ایرانی و بر پایه آموزه‌های اسلامی و آنچه در سیاست‌های کلان و بالادستی مورد تأکید است، نقش مادری، جایگاهی والا و ارزشمند دارد. افزون بر این، روند رو به رشد سالمندی جمعیت، لزوم تسهیل فرزندآوری و به تبع آن توجه به چالش‌ها و معضلات زنان به مثابه مادر را به یکی از اولویت‌های راهبردی تبدیل کرده است. با این حال، نمی‌توان انتظار داشت زنان از نقش‌آفرینی اجتماعی و تلاش برای توسعه فردی و اجتماعی خود چشم‌پوشی کنند یا فرصت‌هایی مانند تحصیل و اشتغال را، با توجه به تلاش‌های مستمرشان در دهه‌های اخیر (افزایش سطح تحصیلات - نرخ اشتغال) برای ارتقای موقعیت اجتماعی، نادیده بگیرند یا به تعویق اندازند. در چنین شرایطی، مسئولیت سیاست‌گذاران در طراحی و اجرای راهبردهای مؤثر دوچندان است؛ به‌ویژه در بازتعریف مأموریت نهادهایی چون دانشگاه که با هم‌زمانی اوج ایفای نقش‌های

اجتماعی و خانوادگی همراه است، به گونه‌ای که زمینه‌ساز تحقق هم‌زمان توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی زنان با ایفای نقش مادری آن‌ها باشد. پژوهش‌های سال‌های اخیر نیز بر این نکته تأکید دارند که فرایند آموزش، دیگر صرفاً سازوکاری برای انتقال دانش نیست، بلکه بستری است که می‌تواند با بازآرایی روابط دانایی، بر زندگی اجتماعی و فرهنگی و بازتعریف نقش‌های جنسیتی تأثیر بگذارد (حسینی و سخایی، ۲۰۲۵). در بخش تجارب جهانی و توجه به سیاست‌های دانشگاه‌های دوستدار خانواده (جدول شماره ۲) نیز نشان داده شد که چطور جهت‌گیری، تمرکز و سیاست‌های جامعه، نهادها و سازمان‌هایش، با چرخش و هم‌زمانی نقش‌های زنان در راستای اهمیت و مرکزیت خانواده، مورد بازبینی و بازاندیشی قرار می‌دهند.

به بیان دیگر، دانشگاه، نهادی هنجارفروست است و همانطور که کشاورز (۱۴۰۲) نیز در تحقیقش نشان داده، می‌تواند برای بسیاری از دانشجویان فضایی به جهت رشد فکری، فرهنگی و اجتماعی فراهم کند و در راستای تحول در نگرش‌های جنسیتی قرار گیرد. با این حال، تجربه مادر-دانشجویان در تحقیق حاضر، پیچیده‌تر و همراه با چالش‌های مانند تعارض نقش‌های مادری-تحصیلی و کمبود حمایت‌های ساختاری بود و نشان داد سیاست‌های فعلی عمدتاً بر نقش‌های مراقبتی زنان متمرکزند و کمتر نگاهی جامع به خانواده و جنسیت دارند. از این‌رو، شکل‌گیری دانشگاه دوستدار خانواده مستلزم بازنگری در سیاست‌ها و طراحی حمایت‌هایی عادلانه‌تر برای همه والدین، به‌ویژه مادر-دانشجویان است.

در این راستا، توجه به مفهوم «حساسیت جنسیتی» در سیاست‌گذاری اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ چراکه بر ضرورت درک تفاوت‌های جنسیتی در نقش‌ها و نیازهای ذی‌نفعان تأکید می‌کند. با این حال، نحوه تبیین و به‌کارگیری این مفهوم در طراحی و اجرای سیاست‌ها نیز تعیین‌کننده است؛ چراکه در صورت بی‌توجهی به ساختارهای قدرت و نابرابری‌های نهادی، چنین سیاست‌هایی ممکن است نه تنها به کاهش تبعیض، بلکه به تداوم و بازتولید نابرابری‌های جنسیتی منجر شوند. بنابراین، اگر دانشگاه بخواهد به فضایی خانواده‌دوست و عادلانه تبدیل شود، ضروری است که

سیاست‌های موسوم به «دوستدار خانواده» از سطح صرفاً خدماتی فراتر رفته و با بازنگری در ساختارهای سازمانی، معیارهای ارزیابی و ارتقاء شغلی، و فرهنگ نهادی، به جنسیت نه به‌عنوان متغیری فرعی، بلکه به‌مثابه مؤلفه‌ای بنیادی و تقاطعی در سیاست‌گذاری نگریسته شود.

در نهایت، با توجه به یافته‌های این تحقیق، می‌توان گفت که علی‌رغم تلاش‌های صورت‌گرفته در برخی دانشگاه‌ها برای حمایت از مادران دانشجو و ارائه تسهیلاتی برای تسهیل تعادل میان نقش‌های تحصیلی و مادری، این حمایت‌ها هنوز در مراحل ابتدایی و پراکنده قرار دارند و نیاز به تغییرات ساختاری و فرهنگ‌سازی گسترده‌تری دارند. برای تحقق واقعی سیاست‌های خانواده‌دوستی در دانشگاه‌ها، لازم است که ساختارهای قانونی و حمایتی مشخص و انعطاف‌پذیر برای تمامی دانشجویان والد، به ویژه مادران، طراحی و اجرایی شود. البته باید توجه داشت که سیاست‌های آموزشی زمانی می‌توانند در جهت توانمندسازی واقعی عمل کنند که از سطح تسهیلات و حمایت‌های موردی فراتر رفته و در قالب رویکردی نهادی و عدالت‌محور در ساختار آموزش عالی نهادینه شوند (خدابین و ارسلائی، ۲۰۲۵). نکته پایانی اینکه، دانشگاه، یک نهاد هنجارفرست است و نقش کلیدی در شکل‌دهی به ارزش‌ها و الگوهای رفتاری اجتماعی ایفا می‌کند و از این رو باید در سیاست‌گذاری‌های خود هم‌زمان به دو اصل پایبند باشد: از یک‌سو، تعهد به خانواده‌دوستی و حمایت از موقعیت‌های متکثر دانشجویان، از جمله گروه مادر-دانشجویان، و از سوی دیگر، دفاع از معیارهای علمی و حفظ کیفیت آموزشی. این توازن، ضامن اعتبار نهاد دانشگاه و نیز تضمین‌کننده عدالت در دسترسی به آموزش عالی معنادار و مبتنی بر شایستگی است.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافی از سوی نویسندگان گزارش نشده است.

باللی، اسماعیل؛ محبی، سیده فاطمه؛ و حسینی، شیماسادات (۱۳۹۶). واکاوی کیفی چالش‌ها و ایفای هم‌زمان نقش‌های دانشجویی و خانوادگی. مطالعات راهبردی زنان، ۱۹(۷۵)، ۳۲-۶۳

<https://doi.org/10.22095/jwss.2017.51744>.

پورخزایی، سعیده؛ مهران، گلنار؛ احمدی، پروین؛ و عدلی، فریبا (۱۴۰۲). مناسبات نظام آموزش عالی و جنسیت: تجربه زیسته در دانشگاه تک‌جنسیتی الزهرا. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۵(۴)، ۱۶۹-۱۴۵

<https://doi.org/10.22035/isih.2023.5172.4941>

تاج‌مزنانی، علی‌اکبر؛ و ابراهیمی، مریم (۱۴۰۰). تحلیل جنسیتی سیاست‌گذاری آموزش در ایران پس‌انقلاب. پژوهش‌نامه زنان، ۱۲(۳۸)، ۴۱-۷۲

<https://doi.org/10.30465/ws.2021.29640.2923>

رجبی، غلامرضا؛ سیاح طرف‌زاده، ندا؛ و تقی‌پور، منوچهر (۱۳۹۶). بررسی پایایی و روایی مقیاس تعارض کار-خانواده-تحصیل در دانشجویان. مطالعات روانشناسی تربیتی، ۱۴(۲۶)، ۱۰۲-۸۵

<https://doi.org/10.22111/jeps.2017.3236>

رستگار خالد، امیر (۱۳۸۵). خانواده، کار، جنسیت. تهران: روابط عمومی شورای فرهنگی-اجتماعی زنان.

ساعدموچشی، لطف‌اله؛ و عزیز، نعمت‌اله (۱۳۹۹). تحلیل ابعاد کمی و کیفی سیاست‌گذاری نظام آموزش عالی ایرانی-سیاست‌های راهبردی و کسب‌وکار. فصلنامه مطالعات دانشگاه

<https://doi.org/10.30507/jmsp.2020.102393>

شیربگی، ناصر؛ و عبدالله‌زاده، نسیم (۱۳۹۹). تحلیل گفتمان سیاست‌گذاری آموزشی در نظام آموزش عالی ایران. سیاست‌گذاری عمومی، ۶(۲)، ۲۰۰-۱۷۹

<https://doi.org/10.22059/jppolicy.2020.77619>

عبدالله‌آبادی، فهیمه؛ غفاری، مجید؛ و نادری، حبیب‌الله (۱۳۹۸). حمایت اجتماعی مرتبط با نقش، تعارضات نقش کار-خانواده-تحصیل و فرسودگی تحصیلی در زنان. فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ۱۰(۴۰)، ۱۸۲-۱۵۵

کشاوری، خدیجه (۱۴۰۲). مناسبات جنسیتی در ذهنیت دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران. فصلنامه مطالعات دانشگاه، ۱(۳)، ۱۶۳-۱۳۷

<https://doi.org/10.22035/jous.2023.5002.1026>

مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی (۱۴۰۳، ۱۱ تیر). افزایش زنان دانشجوی/تحصیل ۶۳ درصد دانشجویان در مقطع کارشناسی. برگرفت از

<https://irphe.ac.ir/content/5023/140304111>

نظامی، مینا؛ حاج‌حسینی، منصوره؛ و فریدونی، سمیه (۱۴۰۳). یادگیری تحول‌آفرین و بازسازی هویت: مطالعه پدیدارشناختی دانشجو‌مادران ایرانی. پژوهش‌های کیفی در علوم رفتاری، ۳(۱)، ۱۳۳-۱۵۰

<https://doi.org/10.22077/qrebs.2024.8049.1056>

ودادهیر، ابوعلی (۱۳۸۱). زنان و آموزش عالی: تکوین هویتی نوین برای زنان در آموزش عالی ایران. مطالعات راهبردی زنان، ۱۵(۵).

- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Carlner, J., & Everall, K. (2019). Playtime at Robarts Library: Opening a family-friendly study space at the University of Toronto. *College & Research Libraries News*, 80(2), 100. <https://doi.org/10.5860/crln.80.2.100>
- Casper, W. J., Harris, C. M., Taylor-Bianco, A., & Wayne, J. H. (2011). Work-family conflict, perceived supervisor support and organizational commitment among Brazilian professionals. *Journal of Vocational Behavior*, 79(3), 640-652. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2011.04.011>
- Chodorow, N. (1978). *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. University of California Press.
- Cohen-Miller, A. S., Sagitova, R., Ogay, S., Tselenko, Y., Shakhmanova, A., & Saburova, A. (2018). What is a family-friendly university campus? A pilot study to develop student research and provide practical results. *American Journal of Qualitative Research*, 2(2), 103-119.
- Collins, P. H. (1994). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. Routledge.
- Frone, M. R. (2003). Work-family balance. In *Handbook of occupational health psychology* (pp. 143-162). American Psychological Association.
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Source of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88. <https://doi.org/10.2307/258214>
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88. <https://doi.org/10.5465/AMR.1985.4277352>
- Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review*, 31(1), 72-92. <https://doi.org/10.5465/AMR.2006.19379625>
- Hosseini, S. H., & Sakhaei, S. (2025). Educating intelligence, producing power: Iranian sociologists on AI, knowledge production, and global hierarchies. *Journal of World Sociopolitical Studies*, 9(4).
- Karlsruhe Institute of Technology. (n.d.). *Family services at KIT*. KIT Family Portal. Retrieved April 18, 2025, from <https://www.familienportal.kit.edu/english/430.php>
- Khodabin, M., & Arsalani, A. (2025). Artificial intelligence literacy as national strategy: A systematic review of policy, equity, and capacity building across the Global South. *Journal of World Sociopolitical Studies*, 9(4), 887-921. <https://doi.org/10.22059/wsps.2025.396408.1529>
- Kruvelis, M. (2017, June 12). *Building family-friendly campuses: Strategies to promote college success among student parents*. Beyond the Margins: Meeting the Needs of Underserved Students.
- Kuleshova, A. (2015), Dilemmas of Modern Motherhood (Based on Research in Russia). *Economics and Sociology*, 8(4), 110-121. https://doi.org/10.14254/2071_789X.2015/8-4/8

- Rich, A. (1976). *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. W. W. Norton & Company.
- Ruddick, S. (1989). *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace*. Beacon Press.
- Sallee, M. W. (2013). Gender Norms and Institutional Culture: The Family-Friendly Versus the Father-Friendly University. *The Journal of Higher Education*, 84(3), 363–396. <https://doi.org/10.1080/00221546.2013.11777293>
- Strazdins, L., Shipley, M., & Broom, D. (2007). What does family-friendly really mean? Wellbeing, time, and the quality of parents' jobs. *Australian Bulletin of Labour*, 33(2), 202-225.
- Toosi, R., & Sajjadi, M. (2025). A survey examination of psychological support in the workplace. *Journal of Cyberspace Studies*, 1-23. <https://doi.org/10.22059/jcss.2025.396165.1167>
- UNICEF. (2019). *Family-family-friendly workplaces Policies and Practices to Advance Decent Work in Global Supply Chains*. Available in: <https://www.unicef.org/media/85516/file/UNICEF%20UNGC%20family%20friendly%20workplaces.pdf>
- UNICEF. (2020). *Family-friendly policies handbook for business*. UNICEF East Asia and Pacific Regional Office. Retrieved from <https://www.unicef.org/early-childhood-development/family-friendly-policies>
- University of Arizona. (n.d.). *Family spaces*. Life & Work. Retrieved April 18, 2025, from <https://lifework.arizona.edu/family-spaces>
- University of Idaho. (n.d.). *Family-friendly services*. University of Idaho, College of Law. Retrieved April 18, 2025, from <https://www.uidaho.edu/law/moscow-boise/moscow/family>
- University of Stuttgart. (n.d.). *Family-friendly university*. University of Stuttgart. Retrieved April 18, 2025, from <https://www.uni-stuttgart.de/en/university/profile/family-friendly/>

